

KÖZLEMÉNYEK

Újabb ismeretessé vált hiteles és ál-korvinák. 1973-ban *The Corvinian Library. History and Stock* című munkánkban teljes katalógusát igyekeztünk adni az összes hiteles, kétes, tévesen megállapított, elveszett és föltételezett korvináknak. Sőt ezekkel együtt közzétettük azoknak a kódexeknek és nyomtatott könyveknek az adatait is, amelyek — nézetünk szerint¹ — a budai palota másik könyvgyűjteményéből, a királyi kápolna papi testületének könyvtárából maradtak fenn és sokáig ezeket is tévesen korvináknak tartották. Azóta több mint egy évtized telt el és ezalatt alig volt esztendő, hogy a külföldi és magyar kutatók munkájának eredményeként ne került volna elő egy vagy két hiteles korvina, meg a másik budai gyűjteményből származó darab. Az újabb és újabb hiteles korvinákat mindig közzétettük a *Bibliotheca Corviniana* különböző nyelvű, újabb kiadásaiiban, így tehát az ezekben közzétett jegyzékek mindig jobban bővült, a legteljesebb a legutoljára megjelent francia nyelvű kiadás volt.² Ezek a jegyzékek azonban mindig csak a hitelesnek tartott darabokat közzétették, a kéteseket, téveseket, elveszettekről való adatokat, nem. Sőt a hiteles korvinák közül is csak a Mátyás-koriakat; Ulászló könyveit nem, pedig a Corvina-könyvtár nem szűnt meg Mátyás halálakor, hanem jóval inkább csökkenő, mint gyarapodó állományával fennállott egészen 1526-ig. (A *Corvinian Library* ezeket is tartalmazza.) Így tehát érdemes most már közölni az újabb eredményeket, mintegy függelékként a *Corvinian Library*-hez.

I. Az újabb ismeretessé vált hiteles korvinák

1. Budapest. Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 12. Panegyrici Latini. A C. L. (931. sz.) még alaptalanul korvinának tartott kódexként közli. Azóta Csapodiné Gárdonyi Klára megállapította, hogy ebben a Konstantinápolyból Budapestre került kódexben Vitéz János bejegyzései vannak, tehát ezt is hiteles korvinának kell tartani.³ A BC legújabb kiadásai ezért 15/a szám alatt már közlik.

2. Budapest. Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 31. Terentius: Comoediae. Ugyanúgy mint az előző tétel, Vitéz János bejegyzései vannak benne (Maróti Egon és Csapodiné

¹ CSAPODI Csaba: *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*. Budapest 1984. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei (90), új sorozat 15. — CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest 1973. („Studia humanitatis” 1.)

² CSAPODI Csaba—CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. 2. jav. magyar kiadás 1976; 2. német 1978; 3. bőv. magyar, 2. angol, lengyel 1981; 3. német 1982, francia kiadás 1982.

³ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *A budapesti Egyetemi Könyvtár korvinái*. MKsz 1981. 222—223.

megállapítása),⁴ tehát ez a konstantinápolyi kódex is hiteles korvina. A BC legújabb kiadásában 16/a szám alatt van.

3. Budapest. OSzK Inc. 1143. Thuróczy, Iohannes: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488. Hain 15518. A C. L.-ben (653. sz.) még kétes korvinaként. Borsa Gedeon meggyőző bizonyítása alapján ez a példány készült Mátyás király számára.⁵ A BC-ban még nem szerepel.

4. Firenze. Biblioteca Medicea-Laurenziana. Plut. 73. Cod. 4. Celsus: *De medicina*. A C. L.-ben még nincs benne. Albinia de la Mare ismerte föl az eltörölt, de lenyomatban fölismerhető Mátyás-címer alapján korvina-voltát.⁶ A BC legújabb kiadásában 63/a sz. a.

5. Istambul. Top kapu szeráj könyvtára. Deissmann 44. Ptolemaeus: *Geographia in Latinum translata*. A C. L.-ben (556. sz.) kétes korvinaként. Helyszíni vizsgálattal megállapítottuk, hogy magyar nyelvű helynevek vannak beleírva, tehát ezt a kötetet is a Budáról elhurcolt korvinák közé számíthatjuk. A BC-ben még nincs benne.

6. Kraków. Bibl. Jagiellonska. Rps. 4289. *Orationale Wladislai II. regis*. A C. L.-ben 922. sz.: őrzési helye a II. világháború óta ismeretlen. Azóta visszakerült eredeti helyére, tehát meglevő hiteles korvina.

7. London. British Library. Harley 4868. Plinius: *Epistolae*. Watson katalógusa⁷ szerint Cenninius másolta és egy benne látható XVI. századi bejegyzés szerint címeres kötése volt. Akkori tulajdonosa is magyar, Iohannes „fwldwari” Transsilvanus. Mikrofilm alapján is hiteles korvinának kell tartani. A BC-ben még nincs benne, a C. L.-ben sem. (Papp László bukkant rá.)

8. New York. Pierpont Morgan Library. PML 55. 1. 75. Angeli, Iohannes: *Astrolabium*. Augsburgban 1488-ban nyomtatott könyv, címeres Ulászló-kötésben A C. L. megjelenésekor még őrzési helye ismeretlen volt, azért ilyenként közli (36. sz.). Azóta sikerült megállapítani a könyvtárt, amelynek birtokába került.⁸

9. Roma. Biblioteca Apostolica Vaticana. Ottob. Lat. 80. Cyprianus: *Opera et epistolae*. Eredeti, aranyozott, címeres korvina-bőrkötésben. A C. L. még nem ismeri. J. Ruyschaert bukkant rá a Vatikáni Könyvtár állományában és publikálta.⁹ A BC legutóbbára megjelent, francia nyelvű kiadásában már megtalálható 127/a sz. alatt.

10. Roma. Biblioteca Apostolica Vaticana. Ottob. Lat. 501. A C. L.-ben mint alaptalanul korvinának tartott kódex szerepel (937. sz.), mert a korábbi irodalom (Fraknoi Vilmos, Hoffmann Edit, Balogh Jolán) ifjabb Vitéz János szerémi püspök kódexként tartotta számon. Ezért nem került be a BC-ba sem. Legutóbb azonban J. Ruyschaert meggyőzően bizonyította, hogy Vitéz püspök csak a megrendelő volt, aki a királyi kápolnának szánta ajándékol.¹⁰ A kódex illuminálása ezért szakadt meg Mátyás király halálakor, 1490-ben. Ha a püspök a maga számára készítette volna, befejezést nyer, hiszen ő

⁴ MARÓTI Egon: *Terentius Magyarországon*. Budapest 1961. 177—231. — CSAPODINÉ i. h.

⁵ BORSA Gedeon: *Az első aranyfestékekkel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásai*. MKsz 1980. 217—229.

⁶ DE LA MARE, Albinia: *The Library of Francesco Sasseti*. Cultural Aspects of the Renaissance. Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller. Ed. Cecil H. Clough. Manchester 1976. 160—201.

⁷ WATSON, A. G.: *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts of the British Library*. I. 1979. 143.

⁸ NEEDHAM, Paul: *Twelve Centuries of Bookbindings*. New York—London 1979. 31. sz. Reprod. is.

⁹ Monumenta Vaticana res Hungariae illustrantia (JOSÉ RUYSSCHAERT: *Manuscrits et documents hongrois dans la bibliothèque Vaticane*.) Budapest 1980. 34—35. — RUYSSCHAERT, JOSÉ: *Les manuscrits corviniens de la Vaticane*. Revue Française d'Histoire des Livres. 51. 1982. 297, Pl. I.

¹⁰ RUYSSCHAERT: *Les manuscrits* ... 290.

1505-ig élt. Ruysschaert föltételezése mindenestre meggyőzőbb magyarázatát adja a lapszéleketekben látható gyűrűs hollóknak, mint a korábbi vélemények.

11. Roma. Biblioteca Apostolica Vaticana. Ottob. Lat. 1562. Suetonius: De XII Casaribus. Előbb Olmützben volt, azután Krisztina svéd királynő könyvei közt, onnan került a Vatikánba. Korvina-voltát bizonyítják Fontius bejegyzései és az ő kezétől származó tartalomjegyzék, valamint az, hogy első lapján a Szapolyai-címer látható.¹¹ A BC legújabb kiadásában már benne van 131/a szám alatt.

12. Uppsala. Bibl. Univ. Cod. Graec. 28. Miscellanea Graeca: Aelius Aristides: *Προσευκτικός πρὸς Ἀχιλλέα*. — *Κατὰ τῶν ἐξορχομένων*. — Libanios: *Ἐπιστολαί* (154). — Eunapios: *Βίος Λιβανίου σοφιστοῦ*. — Synesios: *Ἐπιστολαί* (100). — Gregorios Palmas: *Τοῦ θεσσαλονίκης ὅτε ἐάλλω τῷ δυσσυνάτῳ*. — Nikephoros Gregoras: *Ἐπιστολαί*. Thomas Magister: *Ἀμοιβὰτα*. — Nikephoros Gregoras: *Μονωδία ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ Θεοδώρου Μεγάλου*. — *Περὶ τοῦ πάσχα*. — Konstantinos Akropolites (Theodoros Metochites): *Ἐπιστολή*. — Manuel Philes: [*Ἐπιγράμματα*] — Manuel Moschopoulos: *Συλλογὴ ὀνομάτων Ἀττικῶν*. — *Περὶ ὀνομάτων*. — Georgios Lakapenos — Andronikos Zarides: *Ἐπιστολαί*. — Demetrios Kydonēs: *Ἐπιστολή*. — Georgios Lakapenos: *Γραμματική*. — Nikephoros Gregoras: *Ἐκ τῶν τεχνολογιῶν*. — Maximos Planudes: [Kivonatok]. — Thomas Magister: *Λόγος εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν θεολόγον*. — *Προσφωνητικός*. — *Ἐπιστολαί* (7). — Nikephoros Gregoras: *Εἰς τὸν ῥήγα τῆς κύπρου*. — *Ἐπιστολαί*. — *Διάλογος φλωρέντιος ἡ περὶ σοφίας*. — Pseudo-Libanios — Pseudo-Basileios: *Ἐπιστολαί*. — Georgios Phakrases: *Διηγήσεις*. — Nikephoros Gregoras: *Τῷ δσιωτατῷ*. — *Μαρτυρίαι ἁγίων*. [Kivonatok] — Gregorios Palamas: *Διάλεξις*. — Manuel Philes: *Στίχοι*. XIV. századi papírkódex, 2 kötetben. A C. L.-ben (885. sz. a.) mint elveszett korvina szerepel. Egy berlini kutatócsoport G. H. Karlsson vezetésével állapította meg, hogy ez az uppsalai görög kódex azonos az elveszettnek hitttel.¹⁴ A BC-ben még nincs benne.

13. Uppsala. Bibl. Univ. Collijn 1338. Firmicius, Iulius: *Astronomicorum libri VIII integri et emendati ex Sythiciis oris ad nos nuper allati*. — Marcus Manilius: *Astronomicorum libri V*. — Aratus: *Phenomena Germanico Caesari interprete cum commentariis et imaginibus*. *Phenomenon fragmentum Marco T. C. interprete*. *Phenomena Ruffo Festo Auiensio paraphraste*. *Phaenomena Graece*. — Theon: *Commentaria copiosissima in Arati Phenomena Graece*. — Proclus Diadochus: *Sphera*, Thoma Linacro Britanno interprete. *Tabula in Firmicium et duodecim signa zodiaci*. Venezia 1499. Aldus Manucius. Az ősnymtatvány tábláján Ulászló címere van, tehát az ő hiteles könyve s így korvina.¹³ A C. L. még nem ismeri s mivel Ulászló-könyve, a BC-ban sem szerepel.

14. Verona. Biblioteca Capitolare CXXXV. 123. Livius: *Historiarum decas I. Ab urbe condita*. A C. L. mint alaptalanul korvinának tartott kódexet közli (393. sz.). Csapodiné újabb megállapítása szerint Vitéz János írása látható benne, tehát ez is hiteles korvina mint a másik két veronai Livius.¹⁴ A BC újabb kiadásában már benne van (141/a).

¹¹ Körmeny Kinga ismertetése: Callmer, Christian: *Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften*. 1977-ről MKsz 1978. 392—394. — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Ismeretlen korvina-ősnymtatvány Uppsalában*. MKsz 1980. 280—282, 1 t.

¹² KARLSSON, Gustav H.: *Codex Upsaliensis Graecus 28*. Stockholm 1981. (Bibliotheca Ekmaniana Universitatis Upsaliensis 69.) A műre Herwig Maehler londoni professzor hívta föl a figyelmemet, sőt a tanulmány megfelelő részeinek fotókópiáját is elküldötte nekem. Szívességét ezen a helyen is köszönöm.

¹³ CSAPODINÉ: *Ismeretlen* ... a 11. jegyzetben idézett tanulmánya. 278—282. — CSAPODI-GÁRDONYI, K.: *Eine unbekannte Corvinen-Inkunabel in Uppsala*. Gutenberg Jahrbuch 1981. 171—174.

¹⁴ CSAPODI-GÁRDONYI, Klára: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Budapest 1984. 59. („Studia humanitatis” 6.)

15. Wien Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 799. Athanasius: Opera (Contra Apollinarem de salutari epiphania Christi. De divina et consubstantiali Trinitate et de humanitate Verbi contra Apollinarem. De apparitione Dei Verbi in carne. Epistola ad Adelfium episcopum et confessorem. Ad Maximum philosophum. De incarnatione Dei Verbi. Epistola dilectissimo papae. — Dionysius ep. Alexandrinus: Ad Paulum Samosatensem epistola. — Athanasius: Orthodoxi et Apollinaristae dialogus de Christo.) Mivel vaknyomásos olasz reneszánsz bőrkötésben van és az első levél címerrel együtt ki van tépve s későbbi tulajdonosa Brassicanus, a C. L. kétes (valószínű) korvinaként tartja számon (74. sz.). Csapodiné megállapítása szerint azonban, mivel az utólag beírt tartalomjegyzék Fontius kezefrása, ugyanúgy, mint a vatikáni Suetonius-ban, ez a körülmény még inkább valószínűsíti korvina-voltát. A BC-ban nincs benn.

16. Wien. Österreichische Nationalbibliothek. Cod. Lat. 10573. Elisabetha Poloniae regina Ladislao II. regi, filio, sive epistola de institutione pueri regii. Ulászló és Anna királyné egyesített címerével, vaknyomásos magyar reneszánsz bőrkötésben. Az ajánlás Ulászlóhoz szól. A C. L.-ben nincs benne.¹⁵

II. Kétes korvinák

1. Firenze. Biblioteca Nazionale Centrale. MS Banco Rari 229. Canzonale. A Gherardo és Monte di Giovanni által díszesen illuminált, hangjegyekkel ellátott kódex Firenzében készült és 1490 táján befejezetlenül maradt. Brown Howard Mayer főleg tartalmi alapon eléggé meggyőzően bizonyítja, hogy Mátyás király számára készült és az ő halála miatt maradt befejezetlen.¹⁶

2. Madrid. Biblioteca Nacional. Vitr. 4—12. Petancius: Genealogia Turcorum imperatorum, dedicata Vladislao regi. Ugyanolyan, a szultánok képeivel ellátott pergamen tekercs, mint az OSzK Clmae 378. jelzetű darabja. Így nem lehet megállapítani, hogy a kettő közül melyik volt Ulászló tulajdonában.

3. Pistoia. Biblioteca Febroniana. 313. Bolkenhayn, Iohannes: De immunitate et libertate ecclesiastica atque sacerdotum honore. Ulászlónak ajánlott munka, illuminált, pergamen kódex. Kristeller közli így;¹⁷ de még közelebről meg kellene vizsgálni a kódexet, hogy az eredeti, Ulászlónak ajánlott példányról van-e szó, vagy csak másolat. Ha másolat, akkor az elveszettek közt kell nyilvántartani a művet.

III. Tévesen korvinának tartott kódexek

1. El Escorial. Biblioteca del Monasterio de San Lorenzo. Vitrina 17. Z. III. 19. Evangelia quattuor (Codex aureus). A C. L.-ben (821. sz.) mint kétes korvina szerepel. Helyszíni vizsgálatából kiderült, hogy nem lehetett korvina.

2. Modena. Biblioteca Estense. α F. 9. 16. = Lat. 843. Officium Beatae Mariae Virginis. A fölismerhetetlenül eltüntetett címerrel ellátott kódexet Fava — Salmi katalógusa¹⁸

¹⁵ A kötés és a címer másolatát Németh István küldte meg Bécsből, szíveségéért ezen a helyen is köszönetet mondok.

¹⁶ BROWN, Howard Mayer: *A Florentine Chansonniere from the Time of Lorenzo the Magnificent*. Florence. Biblioteca Nazionale Centrale MS Banco Rari 229. I—II. Chicago—London 1983. A mű ismertetése: Atlas, Allan-tól a Journal of the American Musicological Society. 38. 1985/1. 153—161. Az ismertetés szövegét ifj. Király Péter küldte meg Kaiserslauternből. Ezen a helyen is köszönetet mondok érte.

¹⁷ KRISTELLER, Paul Oskar: *Iter Italicum*. London—Leyden 1967. 76.

¹⁸ FAVA, Domenico—SALMI, Mario: *I manoscritti miniati della Biblioteca Estense di Modena. II*. Firenze—Milano é. n. 155. sz. — FAVA, Domenico: *La Biblioteca Estense*, Modena 1925. 145, 269.

mint Mátyás király kódexét közli, valószínűleg azon az alapon, hogy II. Alfonz szereztette meg az Este-könyvtár számára, ugyanúgy mint az egykor Modenában (most OSzK Clmae 346.) őrzött Chrisostomus-kódexet, amely valóban hiteles korvina. Mivel a címerből semmit sem lehet kivenni, a föltételezést nem lehet elfogadni.

3. Modena. Biblioteca Estense. α X. 1. 12. Platon: Opera a Marsilio Ficino Latine conversa. Ugyanaz az eset mint az előző. Helyszíni vizsgálattal nem lehetett megállapítani az eltörölt címer alakját, amelyet Fava—Salmi Mátyás királyénak vett.¹⁹

4. Modena. Biblioteca Estense. BE. X. 43. Dionysios Halicarnasseus. Pirani könyvtárismertetője²⁰ ott, ahol arról szól, hogy II. Alfonso hercege egyes kódexeket megszerzett Mátyás király könyvtárából, illusztrációként (Abb. 13.) egy kötéstáblát közöl azzal a fölirattal, hogy „Einband eines griechischen gedruckten Buches, ausgeführt für Matthias Corvinus”. A valóságban a közölt illusztráción egy Grolier-kötés látható, Este-címerrel. Modenában valóban van egy olyan korvina, amely eredeti, címeres kötésben van, de az nem egy görög nyelvű nyomtatott könyv, hanem egy Pseudo-Diogenes Areopagita kódex (C. L. 230. sz.). Pirani munkájának közlésekor tehát valamilyen tévedés történt.

5. Szécsényi Múzeum. Cicero: Epistolae. 1973-ban került ebbe a múzeumba a kódex, amely korábban az ottani ferences kolostor tulajdonában volt s 1929-ben Vargha Damján mint valószínű korvinát ismertette a Szent István Akadémia Értesítőjében, ugyanígy szerepel a Nógrád Megye műemlékei c. kötetben 1954-ben.²¹ A XV. századi kódex olasz reneszánsz kötésben van. A téves föltételezés alapja egyrészt az, hogy vörös-ezüst vágásos címer van benne, másrészt meg egy tulajdonos-bejegyzés: „Liber meus bartolomei de palatio”. Csakhogy a címerben öt vágás van, tehát nem azonos a magyar címerrel; (a vörösezüst vágásos címerek különböző változatai Olaszországban is megtalálhatók) és különben is szokatlan lenne korvinán egy pusztán vágásos címer alkalmazása. Bartolomeus de Palatio pedig nem azonosítható Bartholomaeus Fontius-szal, Mátyás király könyvtárosaival, írása sem hasonlít az övéhez.

6. Wien. Österreichische Nationalbibliothek. Psalterium. Mainz 1457. Újabbán bukkant föl egy régi katalógusban szereplő²² adat, amely szerint ez az ősnymtatvány Mátyás király könyvtárából származott. Ennek a kötetet faksimile-kiadásban közzétevő Otto Mazal közlése szerint nem hogy valószínűsége, de még lehetősége sincs meg.²³

IV. Adatok elveszett és föltételezhető korvinákról

1. Regiomontanus, Iohannes: Tabula primi mobilis cum praefatione ad Matthiam regem. Az ajánlás miatt föltétlenül megvolt Mátyás király birtokában. Három másolata ismeretes eddig: 1. Nürnberg. Stadtbibliothek Cent. V. 17.²⁴ — 2. Jena. Universitätsbibliothek El f. 75.²⁵ — Seitenstetten. Stiftsbibliothek. 3.²⁶

2. Trapezuntius, Georgius: Expositio Magnae compositionis Ptolemaei, cum praefatione ad Matthiam regem. A stuttgarti Württembergische Landesbibliothekban (Math. Fol. 24.) található egy XV. századi másolata, amelyet korvina-példánnyról másoltak.²⁷

¹⁹ Uo. 161. sz. Rept. XLVII t.

²⁰ PIRANI, Emma: *Die Bibliotheca Estense in Modena*. 1976. 66—85.

²¹ Budapest. 388, 350. — KÖNIG Kelemen: *Hatszázéves ferences élet Szécsényben*. Vác 1931. 344. — SZABÓ Béla: *Nézzük meg együtt a szécsényi Cicero kódexet*. Művészet 15. 1974. 28—29. Repr. uo.

²² PROET: *Catalogue des livres imprimés de la bibliothèque du roi*. I. Paris 1822. 207.

²³ Ezen a helyen is köszönetet mondok Otto Mazal professzornak levélbeli tájékoztató-sáért.

²⁴ KRISTELLER, P. O.: *Iter Italicum III. (Alia itinera I.)* 1983. 665.

²⁵ Uo. 409.

²⁶ Uo. 31.

²⁷ Uo. 705.

3. Ruprescissa, J. de: De consideratione quintae essentiae omnium rerum transmutabilium. — Virtutes aquae vitae. A műnek egy oxfordi kéziratát (Royal Observatory Cr. 2. 2.) Budán másolták 1476-ban „Transcriptus et expletus fuit liber iste per me Nicolaum de ragazola Civem commorantem et ad presens habitantem in Civitate Buda. Tempore et Regnante in praefato regno Hungarie et Bohemie etc. Serenissimo et Invictissimo Mathia Rege gloriosissimo”.²⁸ Ez a másolás aligha történhetett máshol, mint a Corvinában.

4. Philomusus Pisauriensis, Iohannes Franciscus: Oratio in laudem Beatricis Aragoniae Pannoniorum reginae. XVI. századi másolata maradt ránk: Milano. Biblioteca Trivulziana 783 (H 199) jelzetű kötet 13–18. folióian.²⁹

5. Matthias Corvinus: Responsiones Germanicae datae legatis principum Germaniae de dissidiis inter se et imperatorem Fridericum. 1473. XV. századi másolata maradt ránk Bécsben (Österr. Nationalbibl. Cod. Lat. 2893.), föltételezhető, hogy megvolt a király birtokában.

6. Matthiae Corvini regis oratorum ad principes imperii Noribergae congragatos pro auxilio contra Turcas ferendo imploratio, anno 1482.³⁰

7. Vivaldus, Iohannes Ludovicus: Opus regale. Lyon 1508. Benne: „De corporali forma et membrorum elegantissima dispositione et proportionem principis Ludovici. A II. Lajost dicsőítő részlet miatt a szerző bizonyosan megküldte II. Ulászlónak.”³¹

8. Gotius Ragusinus, Iohannes: Panegyris Vladislao regi dicata. Ulászlónak szóló dicsőítő költemény, bizonyosan azzal a céllal készült, hogy át is adja a királynak.³²

9. Blockinger, Mathias: Klag an königliche Maistat Vngern und Bohem wider einen Lutherischen. Wittenberg 1522. Tekintettel, hogy a szerző panaszát II. Lajoshoz intézi, nem kétséges, hogy el is küldte neki.

10. Taurinus, Stephanus: Stauromachia, id est cruciatorum servile bellum. Viennae (1519). Benne Taurinus ajánlólevele II. Lajoshoz.

11. Cheregatus, Franciscus: Oratio habita Nürinbergae in senatu principum Germaniae. A. 1522. H. n. 1522. A szerző művét II. Lajosnak ajánlva adta ki, tehát meg is küldte neki.

12. Des Königs von Hungern [II. Lajos] sentprieiff an Kayserlich Statthalter und Regiment zugesagter hilf gegen Türkischen Tyrannei. H. n. (1523). Föltételezhető, hogy a nyomtatott példány megvolt II. Lajosnál.

VI. Könyvek a budai II. gyűjteményből

1. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Ráth F 1042. Ritoók Zsigmondné állapította meg, hogy ez a kötet, amely Bécsből került az MTA Könyvtárába a Ráth Gyűjteményen keresztül, azok közül a breviáriumok közül való, amelyeket 1686-ban találtak Budán.³³ A C. L.-ben még nem szerepel.

²⁸ KER, N. P.: *Medieval Manuscripts in British Libraries. II.* Oxford 1977. 547.

²⁹ KRISTELLER i. m. I. 19.

³⁰ *Germanicarum rerum scriptores varii. II.* Francfurti 1600. 166. Egy 18. századi másolatra vonatkozó adata és a szöveg publikációjára Karl-Heinz Jügel bukkan rá (Universitätsbibliothek Rostock MSS Meckl. J. 70. Sidbrand: *Catalogus Bibliothecae Acad. Rostokiensis* 1709.) Velem közölt értesítéséért ezen a helyen is köszönetet mondok.

³¹ BANFI, Florio: *Soluzzo e l'Ungheria*. Corvina. Nuova serie 4. 1941. 322–330.

³² FIALOVÁ, Andela—HEJNIC, Josef: *Johannis Gotii Ragusii „Panegyricus Vladislao regi dicata”*. Archivum Treboniense 1971. 151–172.

³³ RITOÓK Zsigmondné: *Bakócz Tamás breviáriumának kéziratosa versei*. Irodalomtörténeti Közlemények 1975. 541–553. — CSAPODI Csaba: *Bakócz Tamás, a humanista*. Irodalomtörténeti Közlemények 1983. 63.

2. Budapest. Egyetemi Könyvtár. Inc. 16. Augustinus: De civitate Dei. Roma 1474. Udalricus Gallus. GW 2878. Fodor Adrienne bukkant rá. Ennek a díszes, fehér indafonatos, aranybetűs iniciálás őnyomtatványának egy bejegyzésében az olvasható, hogy Budáról hozták el: „Liber iste ex bibliotheca Budensi furtim per famulum Bassae Mustafa sublatu et Szechenium ad conuentum fratrum reformatorum abductus. A. D. 1616”.³⁴ A C. L.-ben még nincs benne, sem a budai könyvekről írt monográfiámban.

3. Oxford. William Jackson, Fellow of Worcester College. Ficinus: Commentaria in Platonem. Firenze 1496. Hain 7076. (A kötetbe beleragasztva Battista Guarino levele Báthory Miklós váci püspökhöz.) Bejegyzés szerint Budáról hozták el 1686-ban: „Hic liber jacuit in antiquissima bibliotheca Pudensi [!], quam dum expugnata fuit, ex eadem pro eterne rei memoria mecum duxi Anno 1686 die secunda septembris Joannes Michael Romer Physicae et Medicinae Doctor et pro tempore Castrensis medicus Caesarus. A budai könyvekről írt monográfiában és a C. L.-ben még nincs benne.”³⁵

4. Nyitra. Egyházmegyei Könyvtár Inc. 1501—1520. 13. Thomas Aquinas: Commentaria in primum librum Metaphysicae Aristotelis. Venezia 1502. Beniczky Ferenc főkapitány bejegyzése szerint „Hozattam ezth az könyvett Budarol az Varbol . . . 1614.) A C. L.-ben még nincs benne.”³⁶

5. Alsó-Kubin (Dolny Kubin) Čaplovičova Kniznica C 3/211. Alanus ab Insulis: Regulae theologiae. — Dinkelspiel, Nicolaus: Commentarium super quarto Sententiarum. A C. L.-ben (439. sz.) még úgy szerepel, mint amely egykor Alsó-Kubinban volt, de most nem található. Rómer Flóris följegyzésében ugyanis, ahonnan az adatot vettük, tévesen csak a kolligátum második darabjának címét adja meg s azért nem lehetett rábukkanni. Sopko katalógusa írja le helyesen a kódexet s ebből lehetett megállapítani, hogy ma is megvan a régi őrző helyen.³⁷

Befejezésként szeretnénk megadni a jelenleg hitelesnek tekintett korvinák teljes számát a pótlások figyelembevételével, mert időnként különböző téves számok látnak napvilágot az egyes közlésekben.

A BC francia kiadása 193 tételszám alatt az a-val jelzett kiegészítésekkel együtt 199 Mátyás-kötetet ír le. Ehhez járul II. Ulászló további négy kódexe, amelyek a C. L.-ben benne vannak ugyan, de a BC az Ulászló-könyvekre nem terjeszkedett ki. Az együtt 203-at kitevő tételekhez járul most hozzá a tanulmányunkban leírt 10 újabb könyv, a teljes egészükben fennmaradt, hitelesnek tekintett korvinák száma ezzel 213-ra emelkedik. Ehhez még hozzá számíthatjuk azt a két kódexet, amelyből csak töredék maradt ránk. Az egyik a Kyser „Bellifortis”-részlet (C. L. 379.) a másik Bonfini „Rerum Hungaricarum decades”-e, amelynek két töredéke volt ismeretes (C. L. 130.), de legújabban Fülep Katalin publikált egy harmadik töredéket.³⁸ A két töredékekkel együtt tehát a ma ismeretes teljesen (vagy töredékben) fennmaradt korvinák száma 215.

CSAPODI CSABA

³⁴ Fodor Adrienn még nem közölte. Az adatért neki mondok köszönetet.

³⁵ RHODES, Dennis E.: *Battista Guarino and a Book at Oxford*. Journal of the Warburg and Courtauld Institute. 37. 1974. 349—353. Az adatért Borzsák István professzornak mondok köszönetet.

³⁶ VÁGNER József: *A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai*. Nyitra 1880.

³⁷ SOPKO, Julius: *Codices Latini medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur*. 1982. I. 158. sz.

³⁸ FÜLEP Katalin: *Bonfini Rerum Hungaricarum decades című művének harmadik töredéke*. MKsz 1984. 340—348.

G. J. Vossius retorikájának kolozsvári kiadásai. Cikkemben¹ Tótfalusi Kis Miklós egyetlen kiadványával, ennek most megállapított szerzőjével és a könyv hatásával kívánok foglalkozni. A Tótfalusi-nyomtatvány unikum példánya a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában található, róla Bán Imre, a debreceni egyetem emeritált professzora írt érdemben először és tudtom szerint a mai napig is utoljára. Az ő úttörő érdeméhez azt kell hozzáfűzni, hogy *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században* c., 1971-ben megjelent munkájával a felvilágosodás előtti magyar irodalom egész mai retorika- és poétikatörténeti kutatásának alapját vetette meg; ugyanő 1952-ben kiadta Tótfalusi *Mentségét*, s a kitűnő tipográfus egész munkásságának ismeretében mutathatott rá, hol kereshető a tankönyv helye a XVII. század végének magyar művelődésében; jómagam még két további könyvet vonok be a vizsgálatba, s megpróbálom ezek néhány filológiai kérdését vizsgálni. Az anyag így nem teljes, de azt hiszem, az adott esetben leginkább a kutatás folyamatossága a lényeges, s előre kijelenthetem, hogy az elmondandó eredmények nemcsak pontosan illeszkednek a Bán Imre által kifejtettekhez, hanem az újabb források alapján tovább is bővíthetők.

A kolozsvári *Rhetorica contracta* (1696) sajtó alá rendezőjéről eddig annyit tudhattunk, amennyit Tótfalusi mondott róla a *Mentségben*: „Osztán mégis szerencsémre találkozom olyanra is, mely nem kívánja, hogy korrigáljam. Mint a deákban a Rhetorika Vossii, melyről legényim azt mondták, hogy avagy annak korrektora tanult volt tőlem, avagy én attól, de igen egy nyomon járunk az ortográfiában”.² „Ebből világosan az következik”, — vonta le Bán Imre a helyes következtetést, — „hogy nem a kiváló nyomdász volt . . . a kompendium készítője”: nos, előkerült egy nyilatkozat, éppen a kompendium szerzőjétől amelyben világos szavakkal magának tulajdonítja a névtelenül megjelent kötetet.

Dálnoki Benkő Márton 1702-ben megjelent Florus-fordításának ajánlásában írta a következőket:

„Bizonyosság az én lelkem ismereti az Istennel együtt . . . mitsoda dolgokat vittem én véghez a' N. Ényedi Collegiumban T. Professor Uraiméktól reám bizattatott *Oratoria* és *Syntactica Classisokban*, mind a' Cicero *Epistoláinak*, mind bizonyos *Orátiójainak*, mind ennek a' *Florusnak expositioja*, mind a' görög nyelvnek tanítása éránt: bizonyosság az én lelkem ismereti [!] az Istennel együtt, mitsoda könnyebbségit és hasznát forгатam én elmém-ben az Ifjúságnak, midőn a' *Vossius Iános Uram Oratóriájána* kki-nyomtatattatására, magam keze alatt lévő Tanítványimtól, és más Ifjaktól bizonyos *Summa* pénzt szettem-fel és annak napfényre való jöveteliben fáradoztam: melly *Editio*val ma-is a' *Collegiumokban* és *Scholákban* nagyobb részin élnek: bizonyosság az én lelkem-isméreti az Istennel együtt, misoda [!] indulattal viseltettem én az *Maros Vásárhelyi Scholához*”. (RMK I, 1649, A6—A7.)

A szerző nevének kívül sok egyebet is tartalmazó idézet mondanivalója Konecz József kerek 100 esztendővel ezelőtt megjelent egyik tanulmánya Dálnoki Benkő Mártonra vonatkozó életrajzi adatainak segítségével fejthető ki igazán.³ A retorika szerzője Nagyenyeden tanult, majd tanárai bizalmából a szintaxistákat és a retorikai osztályt tanította: ezeknek olvasmányai közé tartoztak Cicero levelei és beszédei, s ehhez a tananyaghoz járult a történetíró Florus magyarázata ill. magyar fordítása, valamint „Vossius Iános Uram Oratóriájának” kiadása. Dálnoki Benkő 1698-ban a marosvásárhelyi iskola rektora lett, de 1700-ban megvált tőle, 1703-ban pappá ordinálták. Vossiusból szerkesz-

¹ Az 1985. ápr. 27—28-án Debrecenben tartott Tótfalusi Kis Miklós ülésszaken elhangzott előadás módosított változata.

² Idézi: Bán Imre: *i. m.* 46—47.

³ Konecz József: *A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése*, Marosvásárhely 1884, 57—58.

tett retorika-tankönyvét tehát nagyenyedi osztálytanító korában, minden valószínűség szerint még 1695-ben állította össze.

Az idézet a retorika szerzőségének kérdését, ha leszámítjuk a kötelező szerénykedést, véleményem szerint tisztázza; ezen túl a publikálás történetéhez azt az értékes információt tartalmazza még, hogy Benkő Márton a kinyomtatás költségeire tanítványaitól és más enyedi diákoktól pénzt szedett össze, de már homályban marad, hogy a nyomtatás teljes költségét fedezték-e vele. Nem sokkal világosabb, hogy a szerző „fáradozott” a könyv „napfényre való jöveteliben”; mai magyar nyelven talán azt jelentheti, hogy kapcsolatot talált Tótfalusihoz, és a *Mentségben* álló mondat szerint nyomdászának a kézirat latin helyesírásával nem kellett vesződnie.

A kolozsvári nyomtatvány szövege, mint a teljes cím elárulja, két fő forrásból készült. Az egyik G. J. Vossius *Rhetorica contracta*ja volt, ami 1621-ben jelent meg először, 1627-től vált Hollandia és Nyugat-Frizia rendei által bevezetett tankönyvvé, és az erdélyi előtt már nem kevesebb, mint 33 kiadásban látott napvilágot. Először természetesen Németalföldön, 1634 óta Németországban, 1651 óta Angliában, utóbb leggyakrabban Lipcsében.⁴ A *Rhetorica contracta* nem más, mint a szerző kétkötetes, korábban *Oratoriarum institutionum libri sex* (1606) majd 1630-tól *Commentariorum rhetoricorum sive oratoriarum institutionum libri sex* (1630) c. hatalmas opuszának középiskolák számára szerkesztett változata. A „*Rhetorica contracta*” általam ismert, 1627-i kiadása 436 lapnyi; ahogy látom, főleg ebből szerkesztette Benkő Márton a maga 130 lapos könyvecskéjét; — úgy azonban, hogy kiegészítette az *Institutiones* (ill. *Commentarii*) felhasználandónak ítélt részleteivel. A lényeg az, hogy az erdélyi református tankönyv a megfelelő holland tankönyv alapján készült: jóval kisebb terjedelmű a külföldinél, de ha a kiegészítéseket tekintetbe vesszük, átdolgozott, valamely igényhez alkalmazott változatnak ítéltető.

A szerkesztés tendenciájának tekintetében Bán Imre helytálló észrevételét idézhetjük: Benkő Márton „nem a memorizálásra, hanem a megértésre, a magyarázatra veti a súlyt.” (47.) Vossius tankönyvének és a Tótfalusi-kiadványnak viszonyát vizsgálva valóban észrevehető, hogy igen sok példa került át bele a holland szerző bővebb retorikájából. A locusok iránti vonzalom abban a gondosságban is megmutatkozik, hogy Benkő nem restellte sorokig menő pontossággal kikeresni minden egyes idézett példájának lelőhelyét. Megállapítható még, hogy az erdélyi tanár a Florus-fordításban nem ok nélkül hivatkozott a görög tanításában elért eredményeire: egyes görög eredetű retorikai szakkifejezések magyarázata során nemcsak saját nyelvtudásáról tett ugyanis tanúbizonyságot, hanem könyve használójától is nyilvánvalóan sokat kívánt, mert egyes szavakat le sem írt latin betűkkel.

Abban is igazat írt a szerző, hogy tankönyvével „ma-is (vagyis annak idején) a’ Collegiumokban és Scholákban nagyobb részin élnek”: újból megjelentette ugyanis munkáját Telegdi Pap Sámuel Kolozsváron, 1729-ben. Ehhez a kiadáshoz a nyomdász írt előszót: címzettje Bánffy György fia, a hétesztendő Dénés, az egykori gubernátor unokája. A dedikációban említésre érdemes személyi vonatkozás annyi akad, hogy Dénés apja a kolozsvári református kollégium és egyház kurátora volt; stílustörténetileg az az érdekes benne, hogy a család címerállata, a griff, Apollo szent madaraként emblématiszus argumentummá válik az ajánlásban. Ami az említetteken túl valóban új a kiadványban, egy új lapszámozással kezdett, *Dialectica, In usum eorum, Qui Tropologiae secundum Rhetoricen Contractam Gerardi Joannis Vossii operam navant adornata* c. 50 lapos munka, amivel tudomásom szerint még nem foglalkozott a kutatás, és aminek egyetlen sorát sem G. J. Vossius írta.

⁴ C. S. M. RADEMAKER: *Life and Work of Gerardus Johannes Vossius* (1577. 1649), Assen 1981, 356, 358—59.

A kis kötet leírására, ha nagyon röviden is, főként azért érdemes vállalkozni, mert világosan kiderül belőle a retorikák és a dialektikák (elvileg jól ismert) összefüggése, s még eme összefüggések történetére is levonható belőle néhány tanulság. Mindjárt bevezetésül azt kell megjegyezni, hogy a magyarországi és az erdélyi református iskolákban használt retorikák mellé azért lehetett a Vossiusét minden nehézség nélkül bevezetni, mert a holland szerző ugyanahhoz a szisztematikusnak (eklektikusnak) nevezett logikai iskolához tartozott, amelynek egyik megalapítója a nálunk főleg Szenci Molnár Alberttel kapcsolatban emlegetett Bartholomaeus Keckermann, s amely általánosan elfogadott volt a XVII. század protestáns köreiből.⁵ Vossius állásfoglalásához sem férhetett kétség, mert filozófiatörténetében világosan színt vallott nézeteiről.⁶ Retorikájára, mégpedig a tankönyvként kiadottra különben már Buzinkai Mihály hivatkozott a maga retorikájában a hyperbolé meghatározásánál, s ebben a tekintetben a sárospataki tanár a nagyenyedi Dánoki Benkő Márton előfutárának tekinthető.⁷

A kolozsvári, 1729-i *Dialectica* egészen biztosan Vossius retorikájának második kiadásához készült; szerzője nyilvánvalóan azért írta, hogy a Vossius-tankönyvet korának iskolai logikájával egyeztesse. Hogy aztán a kor logikája milyen volt, legáltalánosabban és egyben legmegbízhatóbban a források meghatározásával írható körül. Az író Ramus szó szerint átvett tételeiből indult ki, név szerint hivatkozott rá (I, 6), mellette Arisztotelészt idézte (34): ebben akkor már egy évszázad óta semmi új nincsen. Amiért a szerző valóban érdemesnek tarthatta megírni *Dialecticáját*, aligha lehetett más, mint hogy a retorika mögött álló logikába bekapcsolja a kartézianizmust. Akkoriban ennek a műveletnek már kitaposott útja volt. Franco Burgesdicus Leidenben, 1626-ban jelentette meg *Institutionum logicarum libri duo* c., az ún. szisztematikusok körébe tartozó munkáját, ami egész sor kiadásban jelent meg Hollandiában és Angliában, utóbb Németországban is; logikáját 1650-ben egy leideni professzor (Adrianus Heereboord) kommentálta olyan kartézianus felfogásban, hogy manapság a kartézianus logika-írók között foglal helyet (kartézianus skolasztika).⁸ Ugyanebbe az irányzatba tartozik a logika-történész Risse szerint az 1729-i *Dialectica* egy másik bevallott forrása, Magyarországon is jól ismert Johannes Clauberg: az ő *Logica contracta*-ját 1694-ben és 1700-ban Tótfalusi nyomtatta ki, 1721-ben Nagyszebenben jelentették meg.⁹ Minthogy külön feladat lenne a filozófiatörténeti kérdés filológiai tisztázása, ezúttal elégedjünk meg annyival, hogy az 1727-i *Dialectica* szerzője mind Burgesdicius kommentátorát, mind Clauberget ismerte, és hol hivatkozással (18), hol anélkül (33, 35, 47, 48) nem egy helyen használta fel az utóbbi „Logica contracta”-ját.

Befejezésül azt kell mondanom még, hogy a filozófiatörténeti vonatkozásokon túl hol maradtak másutt is lezáratlanok a kutatások. Első helyen azt kell mondanom, hogy a Vossius-retorika Dálnoki Benkő Márton által meglehetősen önállóan szerkesztett kolozsvári kiadásának forrásai nincsenek az utolsó sorig tisztázva, mert pl. nyoma van benne

⁵ Wilhelm RISSE: *Logik der Neuzeit I*, Stuttgart—Bad Cannstatt 1964, 440—531.

⁶ A *De philosophorum sectis liber* először 1657-ben jelent meg; a lipcei, 1690-i kiadást használtam. Nyilatkozatai ebben: 91, 122.; vö. RISSE: *i. m. II*, (1970) 118.

⁷ *Institutionum rhetoricarum libri duo*, Patakiné 1658 (RMK II, 908); a hivatkozás a löcsei, 1691-i kiadásban: 11. (RMK II, 1689).

⁸ Wilhelm RISSE: *Bibliographia logica I*, Hildesheim 1965; uő.: *i. m. II*, 58. A. Heereboord: EPMHNEIA c. könyve hivatalosan elismert tankönyv volt; a leideni, 1657-i kiadást használtam.

⁹ Clauberg kolozsvári kiadásairól: HATMAN György: *Tótfalusi Kis Miklós*, Bp. 1972., Soltész Zoltánné bibliográfiai leírásában (No. 9, 75). Clauberg *Logica contracta*-ja összes műveinek (Amsterdam 1691) új kiadásában olvasható (*Opera omnia*, Hildesheim 1968, 913—36.)

Buzinkai Mihály már említett tankönyvének, s ugyancsak felismerhető szövegében a Ramus-retorika Bisterfeld-féle kiadásának hatása.¹⁰ Megjegyzem azonban, hogy a retorikai alakzatok példái gyakran vándoroltak egyik tankönyvből a másikba, s úgy látom, hogy csak egész csoportok átvétele vagy a szerkezet azonossága lehet döntő érv a tényleges kölcsönzés mellett. Még kevésbé tudtam végérvényesen tisztázni az 1729-i *Dialectica* forrásait: meglehet, hogy éppen a fő manuduktor neve hiányzik közülük.

Biztos viszont, hogy egyelőre névtelenségben maradt szerzője Descartes híve volt; az is biztos, hogy Christian Wolff filozófiája még nem hatott rá, noha 1729-ben már elvárható lenne. Azt hiszem, e két iskolateremtő név s az általuk képviselt filozófiatörténeti irányzatok határai között helyezhető el az erdélyi Vossius-retorika és a melléje megszerkesztett *Dialectica*; a két könyv mind terjedelménél, mind tartalmánál fogva mindenestől a XVII–XVIII. század magyar művelődési viszonyaiba illeszkedik, s éppen küszöbén áll az 1730–40-es évektől keltezhető újabb fordulatnak.

Csupán egyetlen kérdést vetek még fel: mit gondoljunk Dálnoki Benkő Márton eljárásáról, aki Vossius Európa-szerte ismert *Rhetorica contracta*-ját úgy átalakította, hogy a szerző nehezen ismert volna rá, s az új konstrukcióra mégis az ő nevét nyomatta. A felelet talán az lehet, hogy tanár módjára járt el, s azt adta ki tankönyv-formában, amit holland mestere nyomdokát követve maga is előadott iskolájában: valahogy úgy járt el, mint 1698-ban a kolozsvári unitárius kollégiumnak az a tanára, aki Dálnoki Benkő Vossiusát tanította, de nem kevesebb önállósággal kezelte az alapszöveget mint korábban a marosvásárhelyi református professzor tette.¹¹ Úgy látszik, a tankönyveket — a szerző nevének megtartása mellett is — az oktatási gyakorlatban olyan köztulajdonnak tekintették, amin szabadon lehet változtatni. Már emiatt sem ártana összevetni egyszer a kolozsvári nyomtatott Vossius azzal a szöveggel, amit tanítás közben szerkesztettek belőle. Az újabb feladat azonban, a szerzői tulajdonjoggal, és az oktatástörténeti vonatkozásokkal együtt, más alkalomra marad.

TARNAI ANDOR

Magyar könyvek a 17. századi holland könyvpiacra. A magyar könyvkultúra múltját feltérképező törekvések — Iványi Béla tanulmányainak közreadása,¹ a szegedi egyetem könyvtártörténeti füzetek,² a zágrábi Zrínyi-könyvtár katalógusainak folyamatban lévő feldolgozása³ — örvendetesen gazdagítják ismereteinket a régi magyarság könyvhasználatát, olvasottságát illetően. E munka tovább folytatandó hajtása lehetne a magyar könyvek külföldi könyvpiacra való megjelenésének vizsgálata. Az ötlet, amely már elmélyült tudományos kutatásokat is eredményezett, néhány évvel ezelőtt nemzetközi méretekben is felmerült, amikor 1982-ben Wolfenbüttelben megtartották a nyugat-európai

¹⁰ Buzinkai retorikájának hatása: XVI, 6—7; XVII, 9. — *A Rameae rhetoricae libri duo ab Audomaro Talero e P. Rami praelectionibus primum observati, nunc vero ex legum imperio reformati* a Johanne Bisterfeldio. Herbornae Nassoviorum 1610 befolyása lehet néhány példa (XVI, II.).

¹¹ OSzK Duod. Lat. 41.

¹ *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése.* Sajtó alá rend. HERNER János és MONOK István. Szeged, 1983. (Adattár 11.)

² *Könyvtártörténeti Füzetek 1—4.* Szerk. HERNER János és MONOK István. Szeged, 1981—1985.

³ ORLOVSKY Géza: *A Zrínyi-könyvtár öt katalógusa.* = Zrínyi-dolgozatok. (I.) Bp. 1984. 8—71. — Továbbá a KLANICZAY Tibor szerkesztésében készülő *Bibliotheca Zrínyi-ana* c. monográfia, amely a Zrínyi-Könyvtár könyvsorozatban jelenik meg.

könyvpiac múltjával foglalkozó első tudományos konferenciát. Az ülésszak anyaga a közelmúltban jelent meg *Bücherkataloge als buchgeschichtlichen Quellen in der frühen Neuzeit* címmel.⁴ A cím egyértelműbbé tételéhez tudni kell, hogy nem magán- vagy köz-könyvtárak katalógusainak elemzéséről van szó, hanem könyvkiadók, könyvkereskedők nyomtatott kereskedelmi, főleg aukciós katalógusairól. Reinhard Wittman, a kötet szerkesztője előszavában a nemzetközi együttműködés szükségességére hívja fel a figyelmet, lévén az egyes könyvaukciók anyaga is nemzetközi, a feltárás összehangolása az egyes nemzeti kultúrák érdekeit is szolgálja.⁵ A német nyelvterület más népek számára is hasznosítható könyvaukciós részmonográfiája, Hans Dieter Gebauer munkája éppen a konferenciát megelőző évben jelent meg.⁶

A konferencia wolffenbütteli megrendezésének jelentőségét növeli, hogy a Herzog August Bibliothek-ban több, mint 550 nyomtatott aukciós katalógus található. Erre hívta fel a figyelmet előadásában Bert van Selm, aki a legrégibb holland aukciós katalógusokról számolt be.⁷ Az első könyvaukciót Hollandiában feltehetőleg 1584-ben tartották, de az első katalógus csak 1598-ban jelent meg. Azonban ez is jóval megelőzte a fejlett nyugat-európai könyvkiadással rendelkező nemzeteket, hiszen Németországban 1659-ben, Dániában 1661-ben, Svédországban 1664-ben, Angliában 1676-ban és Franciaországban 1700-ban tartották az első nyilvános, katalógussal dokumentált aukciót. A nyomtatott katalógus megjelenése tehát a holland „commercial genius” termékének tekinthető.

Az aukciós katalógusok tájékoztató céllal készültek, a könyvkereskedőket, a könyvvásárló művelt közönséget kívánták az árukészletről informálni. Ezért, noha nem törekedtek tudományos pontosságra, leírásaikban lényegesebben megbízhatóbbak, mint a korabeli kéziratos inventáriumok. A katalógusok szerkezeti felépítése általában nyelvek szerinti, de vannak tematikus összeállítású könyvjegyzékek is. Az egyes nyelveken, illetve témakörökön belül a további beosztás alapja a formátum és a betűrend. A katalógusok címlapja felsorolja a nyelvi, tartalmi témaköröket, a könyvgyűjtemény tulajdonosának nevét, az aukció helyét és idejét, a napi dátumot gyakran kihagyva és később kézírással pótolva. Más esetben a pontos időpont megjelölését a nyomtatott sajtóban teszik közzé.

Az idézett tanulmánykötet keltette fel kíváncsiságunkat aziránt, mit mondanak a magyar könyvkultúra kutatóinak a Wolfenbüttelben őrzött aukciós katalógusok. Ízelítőül néhány olyan 17. századi kiadvány magyar anyagát mutatjuk be, ahol a könyvkészlet tulajdonosának magyar kapcsolatai közismertek. Johannes Janssonius (1596–1664) amszterdami nyomdász és könyvkereskedő neve elsősorban a Tótfalusi-szakirodalomból ismeretes. „A hollandiai egyetemeken tanuló magyar diákok biztatására és közreműködésével”⁸ ő adta ki 1645-ben azt a nevezetes Károlyi Gáspár-féle magyar bibliát, amelynek hibái indítóokul szolgáltak Tótfalusi bibliakiadási programjához. Janssonius a korabeli európai nyomdászok élvonalához tartozott és ez Erdélyben is köztudomású volt. Pápai Páriz Ferenc 1681-ben Nagyenyedről keltezett levelében az Amszterdamban tartózkodó Tótfalusinak felsorolja, kik azok a kiváló férfiak, nyomdászok, tudósok, akiknek nyomát

⁴ Hrsg. von Reinhard WITTMANN. Wiesbaden, 1985. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, Bd. 10.)

⁵ WITTMANN, Reinhard: *Bücherkataloge des 16–18. Jahrhunderts als Quellen der Buchgeschichte*. = I. m. 7–17.

⁶ GEBAUER, Hans Dieter: *Bücherauktionen in Deutschland im 17. Jahrhundert*. Bonn, 1981. (Bonner Beiträge zu Bibliotheks- und Bücherkunde, Bd. 28.)

⁷ SELM, Bert van: *Die frühesten holländischen Auktionskataloge*. = I. m. 61–78.

⁸ *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bev. és jegyz. JAKÓ Zsigmond. Bukarest, 1974. — Az idézett megfogalmazás Jakó Zsigmond magyarázó jegyzeteiből való: 446.

követnie kellene: „De mit szóljak a külföldiek közül Plantinusról, akit a nagy Lipsius stílusa fényének nevez, a Stephanusokról, Elzevirekről, Blaeukról, Jansoniusokról, ezekről a szorgalmas férfiakkól, kitűnő matematikusokról, tökéletes mesterekről?”⁹

Jansonius magyar kapcsolatainak, az általa kiadott magyar könyveknek (Szenci Molnár zoltároskönyve, az említett bibliakiadás) köszönhető, hogy a klasszikus és a nyugat-európai nyelvek mellett a magyar könyvek is külön csoportosításban szerepelnek hagyatékának (majd utódjának) aukciós katalógusában. Jansonius utóda, Johannes Waesberg kapcsolatáról a magyar diákokkal Bán Imre Apáczai-monográfiájában olvashatunk.¹⁰

Természetes, hogy a bevezetőben említett címleírásai pontosság a magyar nyelvű könyveknél, nyelvismeret hiányában nem követelhető meg, ezért a pontos azonosítás érdekében a jegyzetben az RMK illetve RMNy vagy Apponyi Hungarica tételszám előtt a teljes cím rövidített leírását is megadjuk. A nyomdászra csak akkor utalunk, ha Jansonius vagy Waesberg nyomtatványáról van szó. Meg kell még jegyezni, hogy magyar szerzők idegen nyelvű művei előfordulnak a katalógusok tematikus részeiben is, tehát nem csupán egy kiemelt fejezet, hanem az egész anyag végigolvasása eredményezte a teljes feltárást. Néhány esetben, ha a cím nem segített, lehetséges, hogy a szerző nevét nem ismertük fel, így például csupán a kötet címe alapján derült ki, hogy a Dereva nevű szerző Révay Péter koronaőr nevét rejti.

A továbbiakban az ismertetendő aukciós katalógusok könyvtári jelzetét, teljes címleírását illetve annak változatait közöljük és a bennük található magyar nyelvű és magyar vonatkozású anyagot, abban a reményben, hogy némi adalékkal szolgálunk a magyar könyvek külföldi elterjedésének történetéhez.

Wolfenbüttel HAB Be 382 (X) és (XI) két példány
Catalogus Rariorum et Insignium, In quâvis Facultate Librorum Gallicorum, Italicorum, Hispanicorum, Anglicorum et Vngaricorum, Officinæ Joannis Janssonii, p. m. Quorum Auctio habebitur in aedibus Defuncti Op't Water. Ad Diem . . . Maji. Amstelodami, Typis Defuncti, M.DC LXXV.

Catalogus Librorum Hungaricorum.

Apaczai Magyar Encyclopaedia, 12. Ultrajecti, 1653.¹¹

Calvani Quresztyeni Religiora es Igaz entre Valo Tanitas, Hanoviae 1604.¹²

Catechesis, Amstelodami 1650.¹³

d'Ebrezzeni Conciliatorium Biblicum Thaddaei, 12. Vltrajecti, 1658.¹⁴

Molnar Imadsages Könyveczke, Heidelbergae 1621.¹⁵

Soltari David, 12. Amstelodami, 1650.¹⁶

Sculteti Postilla, 4. Oppenheimii 1617.¹⁷

⁹ A levél latin szövege és JAKÓ Zsigmond fordítása: *Erdélyi féniks.* 286—289.

¹⁰ Bp. 1958. 101., 111., 123., 157., 179., 285., 545.

¹¹ APÁCAI CSERE János: *Magyar Encyclopaedia*. Utrecht, 1653. Johannes Waesberg. = RMK I. 876. — Itt jegyezzük meg, hogy a címek leírásában Szabó Károly gyakorlatát követjük, a szerzők nevét viszont latin nyelvű címek esetében is magyaros formában írjuk.

¹² CALVIN, Jean: *Az Keresztyeni Religiora es igaz hitre valo tanitas*. Ford. SZENCI MOLNÁR Albert. Hanau, 1624. [Az 1604-es évszám valószínűleg a katalógus sajtóhibája.] = RMK I. 540, RMNy 1308.

¹³ *A keresztyéni vallásra rövid kérdésekben és feleletekben tanito Catechesis*. Ford. SZÁRÁSI Ferenc. Amsterdam, 1650, Johannes Jansonius. = RMK I. 829.

¹⁴ DEBRECZENI János: *Conciliatorium Biblicum*. Utrecht, 1658. = RMK I. 937.

¹⁵ SZENCI MOLNÁR Albert: *Imádságos Könyveczke*. Heidelberg, 1621. = RMK I. 514, RMNy 1238.

¹⁶ SZENCI MOLNÁR Albert: *Szent David Királynak es Prophetanak Szaz ötven Soltari*. Amsterdam, 1650, Johannes Jansonius. = RMK I. 828.

¹⁷ SZENCI MOLNÁR Albert: *Postilla Scultetica*. Oppenheim, 1617. = RMK I. 475, RMNy 1144.

Testamentoma, 12. Amstelodami 1646.¹⁸

Wolfenbüttel HAB Be 381 (I)

Catalogus Rariorum et Insignium Librorum Theologicorum [a továbbiakban azonos az előző katalógus címével] . . . Op' Water in de Paskaert. Ad diem . . . Julii.

Csipkes (Georgii) Schola Hebraica, 8. Trajecti 1654.¹⁹

Inchofer (Melch.) Annalium Ecclesiasticorum Hungariae. Tom. I. fol. Romae, 1644.²⁰

Kismariai (Pauli) Institutio Ling. Hebraeae, 8. Franekerae 1643.²¹

Nadasi (Joan.) Annus Hebdomadarum. Coelestium, 4. Pragae, 1663.²²

— Angelicus, 24. Antv. 1653.²³

Sambuci, (Joan.) Sententiae ex Gregorii Nazianzeni Scriptis. 8. Antv. 1568.²⁴

Szegedini (Steph.) Loci Communes Theologiae, fol. Basileae 1608.²⁵

Thurii (Pauli) Idea Christianorum Ungarorum sub Turca, 4. Oppenh. 1616.²⁶

Catalogus Rariorum et Insignium Librorum Judicorum [a továbbiakban azonos az előző katalógus címével] Ad Diem 21. Julii.

Taboris (Joan. Otton.) Collatio Juris Romani et Hungarici, 4. ibid. [Argent.] 1651.²⁷

Catalogus Rariorum et Insignium Librorum Miscellaneorum [a továbbiakban azonos az előző katalógus címével]. Ad Diem 5 Junii.

Dereva (Petrus) de Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae, fol. Francof. 1659.²⁸

Lackneri (Christoph) Electio Trigoniana Delegatorum Nunciorum Orationibus clara, 8.

Francof. 1617.²⁹

— Actus Oeconomicus, 8. ibidem. 1619.³⁰

Mausoleum Regni Apostolici Regum et Ducum Ungariae, fol. Norib. 1664.³¹

Catalogus Rariorum et Insignium Librorum Mixtae Linguae [a továbbiakban azonos az előző katalógus címével]. Ad Diem 18 Junii.

Grammatica et Syntaxis Ungarica, 8. Hanoviae 1610.³²

Verzeichnung vieler Schönen Vngebundenen in Teu'sch und Niederländischen Sprache vnd allerhand Faculteten bestehenden Bucher Aus der Handlung Seel. Johannis Janssonii, Derer

¹⁸ KÁROLYI Gáspár: *A mi Urunk Jézus Christvsnak Uy Testamentoma*. Amsterdam, 1645, Johannes Janssonius. = RMK I. 783.

¹⁹ KOMÁROMI CSIPKÉS György: *Schola Hebraica*. Utrecht, 1654. = RMK III. 1904.

²⁰ INCHOFFER, Melchior: *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae*. Romae, 1644. OSzK III. Hung. e. 230.

²¹ KISMARJAI Pál: *Brevis Institutio Ad Cognitionem Linguae Hebraicae ex optimis Autoribus collecta à Paulo W. Kis-Mariai*. Franeker, 1643. = RMK III. 1604.

²² NÁDASI János: *Annus Hebdomadarum Coelestium*. Prága, 1663. = RMK III. 2212.

²³ NÁDASI János: *Annus Angelicus*. Antwerpen, 1653. = RMK III. 1826. — SZABÓ Károly példányt nem ismer.

²⁴ ZSÁMBOKY János: *Sententiae Et Regvale Vitae Ex Gregorii Nazanzeni Scriptis Collectae*. Antwerpen, 1568. = RMK III. 569.

²⁵ SZEGEDI KIS István: *Theologiae Sincerae Loci Communes De Deo Et Homine cum Confessione de Trinitate*. Basel, 1608. = RMK III. 1052.

²⁶ THURI Pál: *Idea Christianorum Ungarorum Sub Tyrannide Turcica*. Oppenheim, 1616. = RMK III. 1174.

²⁷ BEIGLER, Johannes, *Collationis Juris Romani Et Hungarici τὰ πρώτα Sub Moderamine Dn. Joh. Ottonis Taboris*. Strasbourg, 1651. = RMK III. 1777.

²⁸ RÉVAY Péter: *De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hungariae*. Frankfurt, 1659. = RMK III. 2058.

²⁹ LACKNER Kristóf: *Electio Trigoniana Delegatorum Nunciorum orationibus clara*. Frankfurt, 1617. = RMK III. 1189.

³⁰ LACKNER, Kristóf: *Actus Oeconomicus*. Frankfurt, 1619. = RMK III. 1246.

³¹ *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae*. Nürnberg, 1664. = RMK III. 2254.

³² SZENCI MOLNÁR Albert: *Novae Grammaticae Hungaricae Succinta Methodo Comprehensae*. Hanau, 1610. — RMK I. 422, RMNy 995.

³³ MAURER, Casparus: *Ungarische Chronica*. Nürnberg, 1662. = App. H. 859.

Auction gehalten werden soll zu Amsterdam in April, am Tage wie Wochentlich aus den Couranten zu sehen, im Hause des Verstorbenen.

Maurers Hungarische Chronica, 12. Nürnberg 1662.³³

Türkische und Vngarische Chronica, fol. mit Kupfferstechen, Nürnberg, 1663.³⁴

Vngarische und Siebenbürgische Chronica, 4. mit fig. Franckf. 1664.³⁵

Wolfenbüttel HAB Be Sammelmappe 1 (22)

Catalogus Librorum Officinae Johannis Janssonii à Waesberge et Viduae Elizei Weyerstraet, Designans Libros, qui tam eorum typis et Impensis prodierunt; quàm quorum aliàs copia ipsis suppetit. Amstelodami, Ex Officina Johannis Janssonii à Waesberge et Viduae Elizei Weyerstraet. (cca. 1670.)

Amesii Puritanismus Anglicanus Ungaricè, 12.³⁶

Apachai Encyclopedia Ungaricè, 12.³⁷

Comarini Czipkez Hungaria Illustrata, 12.³⁸

— de bis Mortuis, 12.³⁹

Georgiowitz de origine Turcarum, 16.⁴⁰

Martonfalvus in Dialecticam Rami, 12.⁴¹

Miskolci Independentismus Anglicanus Ungaricè, 12.⁴²

Nadani Florus Hungaricus, 12.⁴³

NÉMETH S. KATALIN

A pécsi Klimo-könyvtár múlt századi forgalmáról. 1774-ben Pécssett, ahol Nagy Lajos király 1367-ben egyetemet alapított, Klimo György püspök nyilvános könyvtárat hozott létre.

Klimo könyvgyűjtő tevékenységének eredményeként már 1760-ra elkészült gyűjteményének első katalógusa, és 1774-ben a gyűjtemény már oly nagyságú és rendezettségű volt, hogy azt az alapító „elsősorban egyházmegyéje papsága részére, de mindenkinek a használatára nyilvánossá tette és megnyitotta”¹

A könyvtár alapításától 1923-ig Pécsi Püspöki Könyvtár néven nyilvános könyvtárként működött. A könyvtártörténet, de Pécs kulturális élete szempontjából is igen érde-

³⁴ *Türkische und Ungarische Chronica*. Nürnberg, 1663. = App. H. 880.

³⁵ *Neue Ungarische und Siebenbürgische Chronick*. Frankfurt, 1664. = App. H. 914.

³⁶ TELKIBÁNYAI István: *Angliai puritanizmus*. Írta: Amesius Vilmos. Utrecht, 1654, Johannes Waesberg. = RMK I. 894.

³⁷ Vö. 11. jegyzet

³⁸ KOMÁROMI CSIPKÉS György: *Hungaria Illustrata*. Utrecht, 1655, Johannes Waesberg. = RMK III. 1942. — BÁN Imre Apácai enciklopédiájának egyik marosvásárhelyi példányáról megjegyzi: „ez a könyv egybe van kötve Komáromi Csipkés György *Hungaria Illustrata* c. Waesbergnél 1654-ben megjelent művével. Az egykorú kötésből arra következtetek, hogy az élelmes kiadó így, egybefoglalva is árulta a két fontos magyar érdekű művet, s azt hiszem, jó üzletet bonyolított le velük”. I. m. 546. — Az „egybefoglalt” árusításról katalógusunk sorrendje is tanúskodik.

³⁹ KOMÁROMI CSIPKÉS György: *Disputatio Theologica De Bis- Mortuis*. Utrecht, 1659, = RMK III. 2070.

⁴⁰ Georgievics BARTHOLOMAEUS: *De Origine Imperii Turcorum*. Wittenberg, 1560. = RMK III. 479 vagy Wittenberg, 1562. = RMK III. 501.

⁴¹ MARTONFALVI György: *Petri Rami Dialecticae Libri Dvo*. Utrecht, 1658. = RMK III. 2021.

⁴² MISKOLCI C. Gáspár: *Angliai Independentismus*. Utrecht 1654, Johannes Waesberg. = RMK I. 893.

⁴³ NADÁNYI János: *Florus Hungaricus*. Amsterdam, 1663. Johannes Waesberg. = RMK III. 2192.

¹ A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Központi Könyvtárának bejárati előcsarnokában elhelyezett eredeti márványtábla szövegrészlete.

kes annak a ténynek a vizsgálata, hogy e lényegileg egyházi jellegű könyvtár mennyiben teljesítette az alapítónak a nyilvánosságra vonatkozó elképzeléseit.

A Pécsi Püspöki Könyvtár első éveiről jó néhány tanulmány látott napvilágot, ezek idézése nem célja jelen ismertetésünknek, annál is inkább, mert a könyvtár kéziratárának rendezése közben eddig még nem ismertetett olyan dokumentumok kerültek elő, amelyek igen jellemző képet adnak a könyvtár múlt századi működéséről, pontosabban az 1808—1814 és az 1833—1897. évek közötti időszakról.

A rendelkezésünkre álló dokumentumok sajnos nem adnak teljes képet a könyvtár forgalmáról. A könyvtári nyilvántartás ugyanis nem volt a mindenkori könyvtáros erős oldala. Erre utal pl. Kopcsányi Károly, amikor a következőket írja:

„A könyvtári teendők ügybuzgalmat, sok időt és munkát igényelnek; ezekért a könyvtárnok díját a 65 415/1865. sz. helytartótanácsi intézmény évi 200 forintban állapította meg. Könyvtárnokunk azonban mi díjat sem kap, e terhes munkára köteleztetik a kinevezés sorrendje szerint utolsó tanár, az, ki a tanári hivatás kezdetének nehézségei leküzdésére amúgyis minden idejét és erőit kénytelen felhasználni. Hogy ily körülmények közt a könyvtár ellátása háttérbe szorul, könnyen belátható...”²

A könyvtár nyilvános voltáról és egyben egyik alapfeladatáról szükségesnek tartjuk Kopcsányi egy másik megállapításának idézését is. Eszerint: „Akadémiánk (A Pécsi Jogakadémia) alapítója a Ratio Educationis rendeletéhez képest (289. §.) könyvtárról is gondoskodott, melynek segítségével a tanárok a tudományt fejleszthetik, a tanulók pedig tudományos művek olvasásával is ismereteiket bővíthetik. E célra berendezte a „nyilvános könyvtárt”, melyhez a telket Pécs városa adta, az épületet pedig Szepesy püspök saját költségén emeltette. Ő szereltette fel könyvekkel és gyűjteményekkel, melyeket részint püspökelődeitől átvett, részint szerzett és az ekképp felszerelt könyvtárt királyi jóváhagyás mellett az akadémia tulajdonának, illetve alkatrészének és egyszersmind nyilvánosnak jelentette ki.”³

Ismertetésünkben tehát, az adatok teljességének hiányában csupán áttekintő képet kívánunk adni a könyvtár múlt századi forgalmáról és olvasóiról. Végeredményben tehát jelen soraink, a nyilvánosság kontinuitásának igazolása mellett, a múlt századbeli pécsi könyvtári igényeket, a könyvtár forgalmát dokumentálják.

A könyvtár nyitvatartása. A könyvtár nyilvánosságát biztosító nyitvatartási rendről csupán néhány adat ismertetését tartjuk kíváncsnak.

Az első könyvtáros, Koller József 1775. június 2-án keltezett leveléből tudjuk, hogy a könyvtár annak idején — az ünnepnapokat kivéve — szerdán és pénteken volt nyitva délelőtt 3/4 8-tól déli 12-ig és délután 4-től 6-ig.⁴

Szepesy Ignác pécsi püspök, a könyvtár jelenlegi épületének építtetője 1829-ben arról ad számot, hogy a könyvtár a szeptember és október hónapokat kivéve a következőként tart nyitva: kedden és csütörtökön 3/4 8-tól 10-ig, szerdán és szombaton 3/4 9-től 3/4 11-ig, ezenkívül november 1-től április 1-ig délután 3-tól 5-ig, április 1-től szeptember 1-ig délután 4-től 6-ig, kivéve természetesen az egyházi ünnepeket.⁵

A könyvtár nyitvatartására, nyilvánosságára utal a fentiekben kívül Dulánszky Nándor pécsi püspök 1877. november 20-án Lechner János könyvtárhoz intézett levele is,

² KOPCSÁNYI Károly: *A Pécsi Jogakadémia múltja és jelene*. 87.

³ Az 1835. augusztus 8-án kelt alapító levél 2. pontja. L. KOPCSÁNYI i. m. 85.

⁴ A fenti adatokat idézi PETROVICH Ede: *Ismeretlen adatok a Pécsi Egyetemi Könyvtár történetéhez* c. közleményében. = *Magyar Könyvszemle* 1967. 1. sz. 43.

⁵ A könyvtár kéziratárában is megtalálható Canonica Visitatio Cathedralis Ecclesiae Quinque Ecclesiensis 1829. adatait idézi PETROVICH Ede: *A 200 éves Klímo-könyvtár történetéhez* c. közleményében. = *Magyar Könyvszemle*, 1974. 3—4. sz. 321.

amelyben a következőket írta: „... az a határozat, amely szerint elődöm a könyvtárat a nyilvános használatra bocsátotta, én is jóváhagyom.”⁶

A *Magyar Könyvszemle* 1880-ban a pécsi könyvtárral kapcsolatban a következőket írta: „A könyvtár nyilvános, van berendezett olvasóterme, többféle catalogusa s térítvény mellett házi használatra is ad ki könyveket.”⁷

A nyitvatartásra vonatkozó ismereteinkhez azonban nem csak az előírások, és a hivatalos levelek adnak útbaigazítást. A rendelkezésünkre álló dokumentumokban feltüntetett dátumok és Szentpétery Oklevéltani naptárának egybevetése azt mutatja, hogy a könyvtár az 1808-tól 1815-ig vezetett nyilvántartás, vagy pld. az 1836. évi kölcsönzési adatok szerint hétfőtől péntekig tartott nyitva. Sőt az 1836. március 20-i bejegyzés szerint (amennyiben a bejegyzés nem téves) vasárnap is nyitva volt a könyvtár. De a század vége felé is találunk ilyen adatot. Az 1879–1897. évi forgalom feljegyzésére használt füzet 6. lapján ugyanis a következő bejegyzés olvasható: „1881. augusztus 28-án vasárnap délután 3-tól 5-ig Kisfaludy Károly összes műveit olvasta...”

A fentebbiekben a nyilvánosság első kritériumát, a nyitvatartási időt vizsgáltuk. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a nyilvánosság egyik leglényegesebb eleme, a nyitvatartás, biztosítva volt a múlt században.

Könyvkölcsönzés. A korabeli könyvkölcsönzésekről három dokumentum ad számot:

1. A könyvtár kéziratárában az MS 915 sz. jelzettel ellátott dokumentum: „Continuatio Cathalogi Librorum e Bibliotheca pro lectione diversus commodatorum ab Octobri Anni 1808”, amely az 1808. évi állapotról számol be és az 1808–1818 közötti kölcsönzéseket tartalmazza.

2. Az MS 556 sz. jelzettel ellátott dokumentum: „Connotatio eorum quibus libri pro lectione dati sunt e Publica Bibliotheca Quinque-Ecclesiensi cum restitutione eorundem accurata serie deducta”, amely az 1833–1870 közötti kölcsönzések feljegyzésére szolgál.

3. Végül rendelkezésünkre áll egy egykorú bőrkötéses könyvecske, amelynek címe, jelzete nincs, néhány kivágott lap után folyamatos tájékoztatást ad az 1879–1897 közötti kölcsönzésekről, sőt néhány esetben a helybenhasználatot is feltünteti.

A rendelkezésünkre álló fenti dokumentumokban a kölcsönvevő neve és foglalkozása, a kölcsön vett mű szerzője és címe, esetleg könyvtári jelzete is szerepel. Minden esetben külön feltüntették a visszaadás tényét. Néhány esetben a kölcsönző neve mellett csak a kölcsönzött mű jelzetét tüntette fel a könyvtáros. A kölcsönzések egy részénél a kölcsönző, a kölcsönzött mű megállapíthatatlan, mert az írás olvashatatlan, vagy csak olyan jelzet van feltüntetve, amely ma már nem szerepel a nyilvántartásokban. Mindezek ellenére a dokumentumokból a leglényegesebb adatok megállapíthatók és megfelelő következtetések levonására, illetve egyszerű statisztikai áttekintés összeállítására elegendő konkrétumot tartalmaznak.

A fenti dokumentumok alapján a kölcsönzési forgalomról a következőket állapíthatjuk meg:

1808–1818 között a kölcsönzési forgalom a következő volt:

1808	8 mű	1814	47 mű
1809	46 mű	1815	84 mű
1810	27 mű	1816	93 mű
1811	39 mű	1817	89 mű
1812	34 mű	1818	56 mű
1813	36 mű		

⁶ L. Pécsi Egyetemi Könyvtár. Jubileumi Évkönyv. 1774–1974. 101.

⁷ Magyar Könyvszemle 1880. 2–3. füz. 184.

Ebben az időszakban tehát számszerűségében nem nagy a könyvforgalom. Szükséges azonban annak külön kiemelése, hogy a mindig is nagyobb helybenolvasásról erről az időszakról nincsenek adataink.

Ha a kölcsönzött művek megoszlását vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy pl. 1809-ben 24 egyházi, vallásos művet, 13 történeti és 9 egyéb művet kölcsönöztek. A legnagyobb forgalmú évben, 1816-ban ugyancsak nagy vonalakban a helyzet a következő volt:

egyházi, vallásos jellegű mű kölcsönzése	38 esetben,
történelmi mű kölcsönzése	13 esetben,
görög-római klasszikus kölcsönzése	6 esetben,
irodalmi mű kölcsönzése	5 esetben,
egyéb mű és folyóirat kölcsönzése	19 esetben,
megállapíthatatlan, olvashatatlan	12 bejegyzés

A fenti két év ilyen elnagyolt vizsgálata is azt mutatja, hogy a kölcsönzés már ebben az időben sem szorítkozott kizárólag az egyházi jellegű, vallásos művekre. 1809-ben e művek kölcsönzése alig haladta meg az 50%-ot, 1816-ban pedig 40% körül mozgott. A könyvtár nyilvánossága mellett tehát „általános” jellege is nyilvánvaló. Erről az időszakról a kölcsönzők személyéről készített feljegyzések hiányosak, ennek részletezését mellőzzük.

Az 1833–1897. évi kölcsönzéseket az alábbi (mellékelt) táblázatban részletezzük.

Az 1833–1897. évi kölcsönzésekről készített kimutatás önmagáért beszél, ezért csupán általános értékelését tartjuk kíváncsnak.

A táblázat adataiból megállapítható, hogy a fenti időszakban az egyházi (vallásos) jellegű művek kölcsönzésének százaléka 39%; a világi, nem vallásos művéké 52%; és végül megállapíthatatlan 9%. (Kerekített adatok.)

A kölcsönzött művek tartalmát tekintve a következő a sorrend:

történelem	338 mű
prédikációgyűjtemény	135 mű
megállapíthatatlan	120 mű
vegyes vallási mű	119 mű
egyházatyák művei	115 mű
görög-római klasszikus	66 mű
egyháztörténet	61 mű
szépirodalom	59 mű
szótár-lexikon	53 mű
földrajz	52 mű

Az idősort is tekintve feltűnő, hogy a múlt század első felében többségében egyházi, vallásos jellegű műveket kölcsönöztek, a század második felében pedig jelentős a szóródás a nem egyházi jellegű művek javára.

A forgalom illetően való alakulása természetesen szoros kapcsolatban volt a pécsi oktatás mindenkori helyzetével. Erről talán csupán annyit, hogy 1829-ben már működött Pécsen a „Studium Domesticum”, a bölcsészeti tanfolyam, amely az 1832. február 21-i helytartótanácsi leirat szerint a nyilvánossági jogot is megkapta. Az 1833. július 15-én 775. P. sz. alatt kibocsátott udvari rendelet a „jogtanoda” megnyitását is engedélyezte, amely 1833. október 1-én kezdte meg működését. Az oktatás illetően való alakulása a statisztikai adatok szerint is jelentős hatással volt a könyvtár forgalmára.

Folyóiratkölcsönzés. A folyóiratforgalomra vonatkozólag eléggé gyér adatok állnak rendelkezésünkre. E forgalmat lényegében csak 1845-ig vezették, ezt követően csak jelentéktelen folyóiratforgalom szerepel a rendelkezésünkre álló kimutatásokban.

Azataink értékelése annak a következtetésnek a levonására készíttet bennünket, hogy a folyóiratforgalom már ebben az időszakban is a helybenhasználatra korlátozódott. Csakis ezzel magyarázható az előfizetett folyóiratok száma és forgalmazása közötti feltűnő különbség.

A kölcsönzések megoszlása (1833–1897)

	Szentírás, — magyarázat	Egyházatyák	Teológia, dogmatika	Prédikáció- gyűjtemény	Egyháztörténet	Egyházjog	Vegyes vallási mű	Szótár, lexikon	Filozófia	Nyelvtudomány	Görög-római klasszikusok	Történelem	Földrajz	Jog	Természet- tudomány	Szépirodalom	Egyéb	Megállapít- hatatlan
1833–1840	23	22	13	58	16	3	12	11	3	4	23	61	1	10	7	—	6	30
1841–1845	7	57	12	46	21	8	47	2	3	7	—	59	12	4	14	2	7	—
1846–1850	3	5	—	12	5	3	20	3	—	5	1	23	10	—	4	2	6	16
1851–1855	—	16	—	6	—	—	9	1	—	1	6	8	—	—	—	1	1	2
1856–1860	2	3	4	—	—	—	15	1	—	1	11	4	—	1	2	—	—	—
1861–1865	1	5	1	4	—	2	10	9	5	—	2	45	2	—	12	30	7	32
1866–1872	6	3	—	—	—	7	3	26	—	1	16	16	6	4	3	9	1	3
1873–1879	2	1	4	—	3	—	1	—	8	—	4	23	10	5	3	13	1	8
1880–1897	1	3	8	9	15	1	2	—	—	—	3	99	11	2	1	2	—	29
Összesen	45	115	42	135	61	24	119	53	19	19	66	338	52	26	46	59	29	120

A kérdés pontosítására csupán egy dokumentum ismertetését tartjuk kíváncsúnak. A könyvtár kéziratárában az MS 911. sz. alatt található 1836. július 19-én kelt jegyzék szerint az 1836. évre előfizetett periodikák a következők voltak:

„Allgemeine Zeitung, Oesterreichischer Beobachter, Ofner Zeitung, Hazai's Külföldi Tudósítások, Theater Zeitung und Originalblatt, Jelenkor s Társalkodó, Szemlélő s literaturai lapok, Ephemerides Posonienses, Ilirske Narodne Novine, Gesundheits Zeitung, Jenaer Litt. Zeitung, Neuigkeiten, Katholik, Kathol. L. Zeit., Jahrbücher der Liter., Dingers Politechn. Journal, Pfening Magazin, Sion, Tudom. Gyűjtm., Fillér Tár, F.M.O. Minerva, Oester. Milit. Zeitschrift, Ismertető.” Más feljegyzésekben a fentiekén kívül szerepel többek közt a Mezei Gazda, Magyar Kurir, Orvosi Tár, a Geographische Ephemerides, Oekonomische Neuigkeiten stb.

Az előfizetett periodikák száma tehát jelentős. Ezért meglepő, hogy 1833–1845 között 497, 1846–1897 között pedig csupán 189 folyóiratkölsönzésről találunk feljegyzést, mégpedig oly módon, hogy a nyilvántartásokban egyaránt szerepelnek a kölsönzött évfolyamok, füzetek, számok. Ez a kimutatott kölsönzés természetesen nem felelhet meg a tényleges forgalomnak. Mégis, ebből a nem teljes feljegyzésből az tűnik ki, hogy 1833–1845 között 382 kötet, illetve szám német nyelvű, 200 magyar nyelvű, 63 horvát nyelvű és 39 egyéb folyóiratot kölsönöztek. Ez természetesen egyúttal a pécsi olvasók nyelvhasználatát is megmutatja. A gyakoriságot tekintve a *Katholik*, *Katholische Lit. Zeitung*, *Theater Zeitung*, *Neuigkeiten*, a *Tudományos Gyűjtemény* és az *Ilirske Narodne Novine* szerepel legtöbbször a kölsönzött folyóiratok között.

Kölsönzők. A rendelkezésünkre álló dokumentumok tanúsága szerint 1833–1897 között 1368 könyvet és 686 folyóiratot kölsönöztek a könyvtárból. Ha a kölsönzők személyét nézzük, a megoszlás a következő:

Oktatók kölsönöztek	515 könyvet és 316 folyóiratot
(A feljegyzések szerint egyaránt „professzor” a lyceum és a gimnázium oktatója)	
Egyházi személyek kölsönöztek	375 könyvet és 145 folyóiratot
Egyéb kölsönzők kölsönöztek	478 könyvet és 225 folyóiratot

Konkrétabb képet ad azonban, ha a kölsönzési nyilvántartásokban feltüntetett foglalkozás figyelembevételével soroljuk fel a legtöbb könyvet és folyóiratot kölsönzők nevét.

A könyvkölsönzésben a sorrend a következő:

1. Németh Béla	történész	179 mű
2. Halász Michael	Audit. Hermeneut.	93 mű
3. Haas Michael	Prof. Lycei	89 mű
4. Peitler Antonius	Secretarius	65 mű
5. Csajághy Carolus	Prof. Theol. Moral.	49 mű
6. Ranolder Joannes	Prof. Lycei	48 mű
7. Virág Michael	Prof. Lycei	45 mű
8. Jónás Josephus	Prof. Lycei	44 mű
9. Schirgl Andreas	Prof. Lycei	39 mű
10. Petrovich Franciscus	Prof. Gymn.	21 mű
11. Döbrössy Aloysius	— ? — (Majláth György tanára volt)	20 mű
12. Klump Joannes	Prof. Lycei	20 mű
13. Brüstle Josephus	Parochus (egyház-történész)	18 mű
14. Mátyás Flórián	Prof. Gimnasii	18 mű

A folyóirat-kölcsönzésben a sorrend a következő:

1. Ranolder Joannes	Prof. Lycei	131 fi.
2. Haas Michael	Prof. Lycei	76 fi.
3. Juranits Ladislaus	(Kanonok)	74 fi.
4. Németh Béla	történész	66 fi.
5. Golubovits — ? —	cooperator	51 fi.
6. Vörös Michael	Prof. Lycei	38 fi.
7. Gruber Georgius	(Kanonok)	37 fi.
8. Mezei László	IV. reál tanuló	36 fi.
9. Jónás Josephus	Prof. Lycei.	44 fi.
10. Kunst Thomas	Gimn. Director	28 fi.

A kölcsönzésekre vonatkozó feljegyzésekben 195 kölcsönző nevét találjuk. Ezek megoszlása a következő: Lyceum, gimnázium oktatója, professzora 38 személy, egyházi 58 személy, egyéb (hallgató, tanuló, kutató, jogász stb. és megállapíthatatlan, olvashatatlan a foglalkozása 99 személynek). E társadalmi megoszlás is azt mutatja, hogy a könyvtár nyilvánossága természetes, hisz a kölcsönző személyek több mint 50%-a nem oktató és nem egyházi személy.

A kölcsönzők nevének közelebbi vizsgálata azt is bizonyítja, hogy a pécsi értelmiség, Pécs történetének a kutatói igen gyakran igénybe vették a könyvtárat. A kölcsönzők közt találjuk többek között Koller József, Brüstle József, Haas Mihály nevét éppúgy, mint Mátyás Flórián, Németh Béla, Várady Ferenc, Rézbányay József, Kusutány Ignác, Vasváry Ferenc, Ráth Károly és a helyi nyomdász Taizs József, valamint gyakorló ügyvédek, tanítók stb. nevét is.

Arra is van adatunk, hogy nem csak helybenolvasásra használták a könyvtár állományát. A mai könyvtárközi kölcsönzésnek megfelelő „könyvküldeményekről” is olvashatunk a könyvtár aktáiban. Így pl. 1867-ben Romer Flóris, 1870-ben Pesty Frigyes, 1880-ban Cohn Miksa kért és kapott könyveket, illetve kéziratokat (!) a könyvtártól. De a könyvtár oly értékekkel is bírt, amelyek az 1880-as évek könyvészeti kiállításán is szerepeltek.

A kölcsönzők személyének vizsgálata tehát ismét kétségtelen bizonyítékot szolgáltat arra vonatkozólag, hogy e könyvtár a múlt században jelentős mértékben betöltötte a „mindenki számára nyilvános” könyvtár szerepét.

Helybenolvasás. A helybenolvasással kapcsolatban mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy már a könyvtáralapító kötelezővé tette a növendékpapság számára a könyvtár naponként való látogatását, sőt elrendelte, hogy a történelmi órákat a könyvtár helyiségében kell megtartani. E helybenolvasásról egyéb írásbeli dokumentum nem áll rendelkezésünkre. A későbbi időszak helybenolvasásáról a könyvtár kéziratárának 948–949. jelzetű iratai adnak tájékoztatást.

E feljegyzések az 1843 januártól augusztusig tartó időszak forgalmát regisztrálják. A hét hónap alatt összesen 645 helybenolvasó nevét találjuk a feljegyzésekben. Feltűnő, hogy ezekben a lyceum, illetve a gimnázium oktatóinak, valamint egyházi személyeknek a nevével nem találkozunk, ezeknek a helybenolvasását tehát ebben az időben nem regisztrálták. Igen érdekes továbbá, hogy a látogatók neve mellett általában szerepel foglalkozásuk, illetve hallgatói, tanulói mivoltuk a korabeli (1848 előtti) jelzés szerint. (Így pl. bölcselkedő, bölcsészettanuló, mendenski mudroljub, philosophus, jogász, nyelvész, grammatisa, syntaxista, rhetor, ékesszóló, költész, poeta, logicus, physicus, klasszista, sőt egyszerűen deák stb. elnevezés is szerepel e feljegyzésekben.)

A forgalom megoszlásának alakulásáról az alábbi három nap adatai szemléltető képet adnak:

1843. január 13. (péntek): grammaticus 3 fő, syntaxeos alumnus 4 fő, jogász, bölcész, eloquentiae auditor, nyelvész, physicus 1—1 fő, megállapíthatatlan 3 fő, összes látogató 15 fő.

1843. február 16. (csütörtök): bölcész 4 fő, mendenski mudroljub 5 fő, phylosophus 2 fő, rhetor 2 fő, Weltweishörer, juris auditor, physicus 1—1 fő, összesen 16 fő.

1843. március 31. (péntek): bölcész 2 fő, Philosophus, Phil. auditor 7 fő, humanitatis auditor 3 fő, Poeta, Poeseos auditor, Poeseos alumn. Költész 7 fő, grammaticus (!), grammaticista 6 fő, rhetor, syntaxeos alumn., physicus, deák, iskola segéd 1—1 fő, megállapíthatatlan 2 fő, összesen 32 fő.

A három nap adatait a dokumentumokból úgy vettük át, hogy a benne szereplő foglalkozási, tanulói megjelöléseket lehetőleg pontos másolatban adjuk. Persze csak a legjellemzőbb meghatározásokra szorítkozhattunk, hisz a sokszor sajátkezűleg, az olvasó által eszközölt beírások, igen nagy szóródást, a meghatározások számtalan variánsát mutatják, illetve dokumentálják.

A helybenolvasókra vonatkozó néhány adatunk azonban ismét tanúsítja a könyvtár nyilvános voltát, a helybenolvasók sokrétűségét. Sőt, ha tekintetbe vesszük, hogy a rendelkezésünkre álló adatok a helybenolvasásnak csupán egy részét mutatják ki, feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a könyvtár már ebben az időszakban igen komoly helybenolvasási forgalmat bonyolított le.

A fentebbiekben néhány korabeli dokumentum alapján igyekeztünk bebizonyítani, hogy a Pécsi Püspöki Könyvtár a múlt században az alapító elképzelésének megfelelően valóban nyilvános könyvtári tevékenységet fejtett ki.

Meggyőződésünk, hogy e vázlatos felsorolás egyben arra is hiteles adatokat szolgáltat, hogy e könyvtár jelentős szerepet töltött be a pécsi oktatás, tanulás és általában a pécsi könyvtári igények kielégítése érdekében.

FÉNYES MIKLÓS

Az első magyar nyelvű rendszeres neveléstan. A XVIII. század utolsó harmada tudománytörténetünk szempontjából igen jelentős időszak: a magyar államnyelvért folytatott küzdelem, a nemzeti irodalom fellendülése, a kulturális kezdeményezések korszaka egyben kezdete a tudományok magyar nyelven történő művelésének.

„Szent áldott és jó dolog a nyelven magán dolgozni. Nagy foganatú munka azt művelni... De ez még nem elég!... A nyelv nem tudomány, a szó, beszéd nem bölcsesség. Kulcsa a tudománynak, út, mód, eszköz a bölcselkedésre... Egyező lépéssel jár a nyelv a tudományokkal. Összességgel kell mindkettőt művelnünk” — írja Kármán József 1794-ben.¹

A Kármán által megfogalmazott programot sok magyar gondolkodó ismerte fel és tette magáévá. Sorra jelentek meg az első természettudományi, filozófiai, történettudományi, orvostudományi munkák nemzeti nyelvünkön a XVIII. század utolsó évtizedeiben. A pedagógia, mint a filozófiától lassanként különváló, önálló tudomány, sajátos helyzetben volt ekkor Magyarországon. Az első, szorosan vett neveléstudományi munkák latinul és németül jelentek meg, de ezzel egyidőben magyarul is jelentős, önálló gondolatokat is tartalmazó művek láttak napvilágot.

¹ KÁRMÁN József: *A nemzet csinosodása*. Bp., 1981. 27—28.

A korszak neveléstudományával foglalkozó kutatók többsége — kevés kivételtől eltekintve — egyetért abban, hogy a XIX. század hetvenes éveig (Kármán Mór fellépéséig) igazán tudományos igényű, eredetiségre törekvő mű nem látott napvilágot magyar szerző tollából. Elég ha Fináczy Ernőt idézzük, aki szerint „Kármán előtt is voltak írónk, akik elmélkedtek a nevelésről, de egy részük nem volt szakszerű pedagógus, hanem kultúrpolitikus . . . más részük pedig, kiknek szakszerű pedagógiai illetékessége nem vonható kétségbe, vagy a külföldi elmélkedők valamelyikének utánzóí, vagy a szónak jobbrosszabb értelmében eklektikusok voltak.”²

Téves az a nézet, hogy a tudománytörténetnek csak a kiemelkedő jelentőségű tudósokkal és műveikkel kell foglalkozni. A magyar nyelvű neveléstudományi irodalom fejlődése a XVIII. század utolsó harmadában kezdődött, a korabeli Magyarországon sokan érezték azt, hogy írásaikkal segíthetik az akkortájt igencsak elhanyagolt nevelésügyet. Toldy Ferenc ezt így látta:

„Nem mind nagy nevek. De ország nemcsak büszke alpesekből hanem közép magasságú dombokból és síkokból is áll: város nem csak tornyok és paloták, hanem közszerű házak és kunyhókból is: s annak és ennek ismerete az egészben van. Irodalmunkban nem sokan ragyogtak, de sokan munkálkodtak hasznosan: s a fénytelen, de hasznos munka is ösmertetésre és hálaára méltó.”³

Toldy fenti szavaival egyet kell értenünk. Nem szabad neveléstudományi irodalmunk e korai szakaszán könnyedén keresztül siklani! Még ha csupa közészerű vagy silány írás született volna 1770 és 1870 között, ha nem lenne egyetlen kiemelkedő pedagógiai írónk sem, még akkor is érdemes lenne a korszakkal behatóan foglalkozni, hiszen *ekkor született a magyar pedagógiai szaknyelv*.

Ha azonban — az előítéleteket félretéve — kézbe vesszük a XVIII. század vége felé keletkezett magyar nyelvű, pedagógiai tárgyú műveket, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy jó néhány érdekes, értékes, sőt jelentősnek nevezhető munka is született, amelyekkel neveléstörténetíráskunk még nem foglalkozott érdemük szerint. E műveknek el kell foglalnuk az őket megillető helyet a magyar neveléstudomány történetében.

Molnár János neveléstana

1776-ban jelent meg *Petrovsky Sándor* urhoz *Molnár Jánosnak tizen-öt levelei midőn őket A' jó nevelésről való írásra ösztönözné*.⁴

Szakirodalmunk ezt a művet tartja az első magyar nyelvű rendszeres neveléstannak. Alapos elemzésére és értékelésére még nem került sor.

Molnár János 1728-ban született Csécsényben. Apja molnár volt — innen származik ragadványneve. (Eredeti neve Szabó volt.) Gyermekkorától a jezsuiták nevelték. Teológiai tanulmányokat folytatott s 1759-ben szentelték pappá. Nagyszombatban etikát, ékesszólást, bölcsészetet, Kolozsvárott teológiát tanított. Győrben töltött évei alatt írta egyetlen pedagógiai tárgyú művét. A nagy tudású, klasszikus műveltségű, sok nyelven beszélő pap 1777-ben a Nagyszombatból Budára helyezett egyetem tanácsának assessora lett. Később szombathelyi, majd szepesi kanonokká nevezték ki. (Legismertebb tanítványa az I. Ratio Educationis egyik megfogalmazója, Ürményi József volt.)

1787-ben Kazinczy — aki Szepesváralján látogatta meg — ilyenek látta Molnárt: „Szálás, csontos férfi, nyájas, beszédes, ömledező, de aki soha nem nevéte . . . Egy sorban

² FINÁCZY ERNŐ: *Nevelélméletek a XIX. században*. Bp. 1934. 111.

³ TOLDY FERENC: *Irodalmi beszédei 1—2*. Pest, 1872. IX.

⁴ Megjelent Pozsonyban és Kassán 1776-ban. Terjedelme: 392 l.

álta könyvei közt valamit nyomtatásban kieresztett, s gyönyörködék, hogy a sor ilyen hosszú.”⁵ Valóban sokat írt. Szinnyi 32, nyomtatásban megjelent magyar és latin nyelvű munkáját említi. Többségük egyházi tárgyú, de van köztük építészettel és természet-tudományokkal foglalkozó mű is.⁶ Igen jelentős a *Magyar Könyv-Ház* című periodikája,⁷ melyben idegen nyelvű könyvek rövid kivonatát adja magyarul, s beszámol a kor fontos külföldi tudományos törekvéseiről. Ennek utolsó nyomtatott kötete 1804-ben, Molnár János halálának évében látott napvilágot. (Négy kötet kéziratban maradt.)

Molnár János nevelésről szóló magyar nyelvű műve úttörő jelentőségű. Az addig megjelent fordítások után ez az első olyan munka, amely a gyermeknevelésről vallott nézeteiket rendszerbe próbálta foglalni.

Munkájának céljáról ő maga így vall:

„Nékem úgy tetszik, és úgy is vagon az valóságban, hogy mi mindnyájan hijában munkálkodunk, fáradozunk, költünk hazánknak s nemzetségünknek oktatására, mind addig, míg annak tulajdon fundamentumához nem fogunk minden tehetséggel. Az nem egyéb, hanem a kisedek, s fiatalok nevelése.”⁸

Molnár tehát felismerte, hogy a nevelés átfogóbb pedagógiai fogalom, mint az oktatás. Jól oktatni csak úgy lehet, ha a nevelés alapelveit ismerjük és érvényesítjük. Ezeket az alapelveket próbálta művében körvonalazni és valamiféle rendszerbe foglalni.

Nem állított fel új, önálló nevelési elveket, nem dolgozott ki speciálisan magyar nevelélméletet. Erről így vall: „... írok nem végező könyvet, hanem tanátskozó leveleket”⁹ — és az olvasóra bízta, hogy a felsorakoztatott nevelési elvek közül melyiket tartja követendőnek.

„Elé tészem a régi s utóbbi példákat, a Nevelésre kiszabott végzéseket: de azokban maga az olvasó válogasson, megnézegetvén tulajdon okoskodása által: a sok példa és végezés közül mi a leg arra valóbb?”¹⁰

A levelekben Molnár sorra veszi a különféle népek nevelésének célját, és „a Nevelésnek ahhoz a tétlyhez való alkalmaztatását”.¹¹ Beszél a perzsa, az egyiptomi, a kínai, görög, római, francia, német, angol és holland nevelés jellemzőiről, rámutat eredményekre és hibáikra, de nem foglal állást egyik mellett sem, hiszen „nem arra tart itt is a szándék, hogy mindent dicsérjek azokban; hanem hogy légyen mit ismerni, és lehessen a sok között okosság szerint válogatni” — olvashatjuk eszmefuttatásában.¹²

Az egyetemes nevelés történetéről szóló első magyar nyelvű összefoglalás megállapításai többnyire helytállóak. A XIX. század pedagógiai írói közül jó néhányan használják a Molnár-féle terminológiát, sokan tekintik e vonatkozásban Molnárt elődjüknek.

Művének nem is ezek, a nevelés történetére vonatkozó részei érdekesek különösen, hanem azok, amelyekben a nevelés céljáról, különböző területeiről, módszereiről beszél.

⁵ KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. In: Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Bp., 1979. 290.

⁶ *A régi jeles épületekről*. Nagyszombat, 1760. — Ő írta az első magyar nyelvű fizikakönyvet is: *A természetiokról, Newton tanítványainak nyomdoka szerént*. Hat könyv. Pozsony—Kassa, 1777.

⁷ VÉRTESY Miklós: *A Magyar Könyv-Ház* ... = Könyvtáros, 1958. 687—688.

⁸ Petrovsky Sándor urhoz Molnár Jánosnak tizen-öt levelei midőn ötlet jó nevelésről való írásra ösztönzé. Pozsony—Kassa, 1776. 2.

⁹ MOLNÁR i. m. 13.

¹⁰ MOLNÁR i. m. 14.

¹¹ MOLNÁR i. m. 126.

¹² MOLNÁR i. m. 85.

Molnár szerint a nevelés célja a boldogság. Boldog ember csak az lehet, aki megfelelő nevelésben részesült. A szerző hisz az ember nevelhetőségében és vallja, hogy a gyermekek nevelése az állam elsőrendű feladata és a szülők alapvető kötelessége.

Ha a nevelés különböző területeire vonatkozó nézeteit vesszük szemügyre, erős neohumanista hatásokat fedezhetünk fel Molnár műveiben.

Az erkölcsi nevelést tartja a legfontosabb kérdésnek. Bár nála az erkölcsi nevelés még nem független a tételes vallástól, ő is, mint a neohumanisták, a belátás, az élő példa által való szoktatásnak tulajdonítja a legnagyobb szerepet. „A szegény ember midőn munkára mégyen, vigye el oda magával magzatit: Azok . . . azon fognak iparkodni, hogy amit látnak felkapják . . .”¹³

Az erkölcsi példamutatás terén a pedagógusnak is fontos szerepet tulajdonít a szerző.

Az értelmi nevelésről szólva Molnár kifejti, hogy az alapvető ismereteket, az írás, olvasás, számolás alapelemeit minden gyermeknek el kell sajátítania. Az elemi ismeretek oktatása anyanyelven történjen. Molnár a klasszikus kultúra híve, de mint nevelő felismeri, hogy korában kizárólag görög-latin műveltséget adni az ifjúságnak már nem elég. Hangsúlyozza, hogy a reális ismeretek oktatása elengedhetetlen. Tanuljon a gyermek „föld-ismeretet”, fizikát, matematikát. A nyelvek tanításával kapcsolatban is kiegyensúlyozott a szerző álláspontja. A klasszikus nyelveket ismerni kell, de a modern nyelvek elsajátítása is nélkülözhetetlen.

Molnár nem hanyagolja el az *esztétikai nevelést* sem. Kimondja, hogy zenét és rajzolást is kell tanítani, hiszen ez a gyermek harmonikus fejlődését segíti elő.

A testi nevelés fontos része a gyermek nevelésének. Művében ezt Molnár sok helyen hangsúlyozza. Locke és Rousseau nézeteit követi, mikor kiemeli: a gyermeknek sok mozgásra van szüksége a szabad levegőn, télen nyáron egyaránt. Szorgalmazza a kényelmes ruházatot, a mértéktartást ételben, italban, a megfelelő mennyiségű alvást. Ajánlja a vívást és lovaglást a fiúgyermekeknek.

Könyvének tizedik levelében szól Molnár a nevelés és oktatás módszereiről: „ebben a tizikkelyben tudok a nevelő Mestereknek jó tanácsal szolgálni sok esztendeji próbám és tapasztalásom után”.¹⁴ Művének ez a része valóban gyakorlati oktatási tapasztalatokat tükröz, és ha nem is alkot rendszeres oktatás- és nevelésmódszertant, sok értékes, önálló és a gyakorlatban is hasznosítható gondolatot ír le.

Megfogalmazza — magyarul először —, hogy a „jó nevelőmesternek” egész életében folyamatosan kell képeznie magát minden területen ahhoz, hogy eredményesen oktasson.

Hisz abban, hogy a nevelés és oktatás tervszerű folyamat. A pedagógus feladata, hogy a megfelelő módszert kiválassza, és a legjobb módszer segítségével a folyamat egy adott pontján a végső cél elérését segítse elő.

Az oktatás módszereiről szólva Comeniust követi, de Locke és Rousseau hatása is erőteljesen érvényesül nála. Abból az alapvetően helyes felfogásból indul ki, hogy a pedagógus számára szükségyszerű a gyermek természetének megismerése és az ehhez való alkalmazkodás az oktatásban. Helyteleníti a korabeli — kizárólag az emlékezetet terhelő — oktatási módszereket. Ő fogalmazza meg nálunk a legkorábban, hogy a gondolkodás és gondolkodtatás milyen fontos. A pedagógus elsőrendű feladata, hogy „az emlékezetet úgy gyakoroltassa, hogy az elmének futamattya el ne nyomassék”.

Molnár felismeri a szemléltetés, az ismétlés jelentőségét az oktatásban. A beszélgetés mint módszer szintén helyet kap a szerző rendszerében.

A könyvet a nevelés és oktatás eszközeinek tekinti. A pedagógus feladata a könyv gondos és célnak megfelelő kiválasztása.

¹³ MOLNÁR i. m. 96.

¹⁴ MOLNÁR i. m. 244.

Életének és működésének ismertetője, Pécsi Ödön szerint Molnár János „máig nem kapta meg irodalomtörténetünkben azt a pár méltányló lapot, melyet sokoldalú munkásságáért méltón megérdemel”.¹⁵

Valóban kevesen és keveset írtak róla. Fizikáját, *Magyar Könyv-Házát*, régi épületekről szóló könyvét még csak ismerték és méltányolták kortársai és az utókor, de pedagógiai művét szinte teljesen elfelejtették.¹⁶

Pedig jelentős mű ez azon túl is, hogy az első magyar neveléstan. Legfőbb erénye természetesen valóban az, hogy magyarul íródott. Ennek jelentőségét a szerző maga is hangsúlyozza:

„Lészen olyan idő, hogy megköszönjék hazám jövőndő növendéki buzgóságom merészségét, mely valóban nem csekély volt, hogy ily időben, melyben az ország teli vagyon az ilyenek deákos értésével, magyarul is mertem hasonlókkal köztük eléállani.”¹⁷

Stílusa nehézkes, de ezt nem vethetjük a szemére, hiszen a fordítások után az ő műve az első, melyben először íródnak le speciális pedagógiai fogalmakat kifejező szavak magyarul.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy Molnár János levélformában megírt pedagógiai művében a nevelés és oktatás minden lényeges kérdésére kitér. Egyetemes neveléstörténeti, sőt talán azt is mondhatjuk: összehasonlító pedagógiai áttekintést is ad, amikor a korabeli európai országok oktatási rendszereit írja le néhány magyar vonatkozással kiegészítve.

Más művekhez képest nézetei felvilágosultak a klasszikus és reális ismeretek egyensúlyára törekszik az oktatásban. Nem kevésbé értékes vonása Molnár nevelésmélettének a gyermeki természetre vonatkozó optimista szemlélete, a gyermeki természethez alkalmazkodó oktatási eljárások jelentőségének hangsúlyozása, a testi egészségnek, a sportnak, higiénianak nagyrabecsülése, a pedagógus személyiségvonásainak felvázolása, felelősségének hangsúlyozása.

Nem elhanyagolható erénye a könyvnek az a sok utalás sem, amely a kortárs külföldi (főként német, francia és angol) szerzők pedagógiai tárgyú műveire vonatkozik.

FEHÉR KATALIN

Az első tanyai népkönyvtár. (1873.) A szegedi tanyai iskolák az 1840-es években keletkeztek. Néhány helyen a várossal még szoros kapcsolatban levő gazdák „diákok” fogadtak fel kosztért, szállásért és némi pénzért, hogy a gyermekeiket frásra, olvasásra megtanítsák. A tanítónak még sokáig megmaradt a diák elnevezése. A Bach rendszer idején a kormányzat tervbe vette a tanyák megszüntetését és falvakba tömörítését. A betyárvilágot így akarták visszaszorítani. A gazdák, hogy elkerüljék a falvakba való tömörítést önként vállalták most már, hogy állandó iskolát létesítenek; 14 helyen telkek adományozásával; a döngölt falú iskolák elkészítésével segítették is a munkát. A falvakba tömörítés elmaradt, túlságosan költséges lett volna, az iskolák azonban szerencsésen meg-

¹⁵ Pécsi Ödön: *Molnár János élete és művei* Szeged, 1896. 1.

¹⁶ Pécsi Ödön említést sem tesz a műről; Kiss Áron ugyanemlíti munkáiban, de elemzésére, értékelésére ő sem vállalkozik.

¹⁷ Vö. Pécsi Ödön i. m. 30.

maradtak és központjai lettek a tanyai életnek. A város az iskolák építésének szervezését Tóth János piarista szerzetesre bízta, aki korábban is támogatta a tanyai iskolákat, szívesen tartózkodott a nép között és ő készítette az első szegedi népdalgyűjteményt.

1804-ban született Zalában, a kis falvak vidékén, Szombathelyen végezte a középiskolát, majd tagja volt annak a reformkori piarista nemzedéknek, amelyik 1829-ben került Szegedre és itt a város életében jelentős szerepet játszott. Első szegedi könyve 1830-ban jelent meg Szegeden *Physica, Historia Naturalis* címmel. A liceumi osztályok évváró vizsgái nyilvánosak voltak és ezek pótolták az előadásokat, kulturális rendezvényeket a városban. Bekapcsolódott a Kisfaludy Társaság népdalgyűjtő munkájába, az 1848-ban megjelent harmadik kötetben az első öt dal, szerelmes dalok, az ő szegedi gyűjtéséből származnak. A teljes gyűjtemény azonban kiadóra vár. A fizika mellett legalább ennyire érdekelte a történelemtudomány és az irodalom, gyakorlati pedagógiai munkássága pedig egészen nagy vonalú volt, ő szervezte meg a reáliskolát Szegeden, majd utána a polgári leányiskolát, de iskolai felügyelőként a kiegyezés után nagy szerepe volt a városi és tanyai elemi iskolák fejlesztésében. Az egykoriak Szeged Pestallozija nevet adták neki, saját rendje pedig később is úgy tartotta számon, mint a magyar piaristák egyik legjobbját.

1873-ban 332 könyvet ajándékozott a zabosfai, másképpen lengyelkápolti tanyai iskolának. A könyvtárnak megmaradt a jegyzéke késői másolatban a Csongrád megyei Levéltár alsótanyai iskolai körzet anyagában. (VII. 169. 1924. év.) A könyvtár összeállításánál Tóth János saját könyvanyagából kiválogatta azokat, amelyek véleménye szerint a tanyai nép számára a legalkalmasabbak voltak. Később a polgári leányiskolának is ajándékozott egy nagyobb könyvanyagot, amelynek anyagát nem ismerjük ugyan, de feltehetően más volt az összetétele, mint a tanyai nép részére adott könyveknek. Itt ugyanis szerepel a mezőgazdaság, kb. 10%-os anyaggal és éppen itt vannak a legrégebbi könyvek, pl. egy 1795-ös *Szorgalmatos méhészt*, vagy egy 1804-es kiadvány *A takarmánynövényekről*. Egy 1832-es *Pomológia*, egy 1841-es *Sáfárkodó magyar gazda*, de szerepelnek a jegyzékben a kereskedelmi növények, a szarvasmarha-tenyésztés, a konyhakert, népszerű borászat és útmutató a mezei gazda részére. A népies természettudomány Tóth János szűkebb szakmai anyaga szintén kb. 10%-kal szerepel, vannak közöttük egészségügyi könyvek és iskolai könyvek is. A népies szépirodalom szintén 10%-kal szerepel és ez az egyik legérdekesebb az utókorra nézve. A Tatár Péter féle *Rege-gyűjthőnek* 27 száma szerepel, de ezen kívül is a Tatár Péter kiadványoknak még újabb 16 kötete. Megtalálható itt *Robinson* éppen úgy, mint *Ludas Matyi*, vagy a *Vitéz Toronyi Péter* (ezt a szegedi Grün Nyomda adta ki először a század elején). Szerepel Tatár Péter anyagában *Szapári Péter*, *A hét sváb*, amelyeket színdarabok alapján írt. Hasonló lehetett a *Bohó Misi* is, de vannak szép számmal betyártörténetek is Tóth János adományában, *Angyal Bandi* (1850), *Fehér Bandi*, *Puszták fia* stb. Az anyag nem közli mindenütt a kiadás évszámát vagy a kiadót, így sokszor csak következtetni tudunk a kötetek szerzőségére és korára. A könyvek között a két legnagyobb csoport az egyházi anyag, és a történelmi anyag volt; kb. 15–15%. Ide is bekerült Tóth Jánosnak még a 40-es évekből származó néhány könyve: *Szentek élete* 1843, *Katolikus egyháztörténet* 1847. Négy példányban is szerepel *Krisztus követése* és a kis *Képes Biblia*, valamint a *Szent Evangélium*. Szemmel láthatólag mohón érdeklődött Tóth János a magyar történelem iránt. Attiláról négy munka is szerepel a jegyzékben. Az egyik Pálffy Alberté (1859), a másik Boross Mihályé (1854), a harmadik György diáké, a negyedik pedig egy ismeretlen szerzőé. Szent Istvánról is két munka szerepel, de több példányban Remellai és Pór Antal munkái. Bekerült a könyvtárba Boross: *Magyarország története*, Szalay László *Tatárjárása*. Politikailag kényes munkákat azonban nem ajándékozott a könyvtárnak, a tanyai nép akkor már Kossuth követője volt, a választásokon a Függetlenségi Pártra szavazott, de Tóth

János nem adott Kossuthról szóló munkákat. De nem szerepel egyetlenegy munkával a kuruckor sem.

A klasszikus szépirodalomból megtaláljuk a két Kisfaludy, Vörösmarty, Arany János költeményeit, Fáy András, Vas Gereben és Jókai Mór regényeit. Itt pedig Petőfi munkái hiányoznak. Ajándékozott Tóth János több naptárt, több olyan apró kötetet, amelyik pl. Dáni Ferenc országgyűlési beszédeit adja. Vannak közöttük olyan kötetek, amelyek Szeged könyvészetében ismeretlenek. Igaz Szeged könyvészeete egyelőre csak a Somogyi Könyvtár cédula-katalógusából állítható össze, mert Reizner Jánosnak egykori könyvészeete nem jelent meg a monográfiában, illetve a kézírata elveszett. Ilyen ismeretlen szegedi kiadványok pl. Szabó Mihálynak *Szilágyi Mihály* című füzet (1866), ilyen a *Gyermekszínház I—VI*. 1867—71. kötetei, vagy *Egy boldog ember* című kiadvány (1864).

A könyvtár alapításakor Tóth János kikötötte, hogy olyan tanítót kell Zabosfán alkalmazni, aki vállalja a könyvtár kezelését és kölcsönzését. Miután ő maga volt az iskola felügyelő, Sárly Máttyás személyében meg is találta ezt a személyt. Sárly Máttyás az 1870—80-as években elég rendszeresen, évente 3—4 alkalommal beszámolt a *Szegedi Híradóban* a tanyai nép életéről is, s beszámolóiban van utalás a könyvtárra is, a népies munkák különösen kedveltek voltak a téli időben, az olvasni tudó parasztok között. Különben Sárly Máttyás korábban Csorván szolgált, ahol nagy tudója lett a pásztorok életének. Tömörkény novelláiban négy helyen is szerepel a tanyai iskola és ezek az adatok mindig Sárly Máttyás zabosfai iskolájára vonatkoztak. Apósa tanyájára kimenve gyakran megállott Sárly Máttyásnál, hogy a pásztorok életével kapcsolatban felvilágosítást szerezzen tőle. Egy alkalommal pedig vizsgabiztosa is volt év végén Sárly Máttyásnak. A könyvtár 1924-ben még valószínűleg teljes, vagy megközelítőleg teljes 332 tétellel szerepel, a század elejétől kezdve ugyanis oda adták a Vallás- és közoktatásügyi miniszter által népkönyvtárakat, ahol egyáltalán nem volt, s így a zabosfaiak a régi könyvtárat használhatták. A 30-as években azonban új iskola épült és valószínűleg a régi könyvtár is selejtezés alá került. A felszabadulás utáni években az iskolai könyvtár már alacsonyabb adattal szerepel, de feltehetően már lecserélt anyaggal dolgozott.

GIDAY KÁLMÁN

Menekültek Értesítője — egy elveszettnek hitt lap 1945-ből. Sokáig valóban ismeretlen volt. A sajtóbibliográfiák tudósítottak ugyan a megjelenéséről, de utaltak arra is, hogy a példányai hiányoznak a nagyobb közkönyvtárakból.¹ Két számát e sorok írója vásárolta meg a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár számára; tudomásunk szerint jelenleg csupán az ottani helyismereti gyűjteményben található meg a kiadvány. E példányok és a korabeli újságközlemények alapján ismertetjük a lap adatait, rövid élettörténetét.

A *Menekültek Értesítője* a felszabadult országrészek ideiglenes fővárosában, Debrecenben jelent meg 1945. január 24-én és február közepén (a közelebbi dátum feltüntetésére nélkül). A német megszállás és a háború vihara, mindenekelőtt a zsidók üldözése hívta életre; kiadását a Debrecenben ragadt munkaszolgálatosok szervezték meg. Alcíme szerint „tudakozó hetilap”-ként indult, „azzal a céllal — miként a *Néplap* előzetes, január 19-i híradásában olvasható —, hogy felkutassa az országban szerteszórt magyarokat, hírt adjon róluk hozzátartozóiknak és üzenetet továbbítson számukra. A lap tartalmazza nemcsak az ittlévő menekültek névsorát, hanem mindazokét, akiket eddig fel lehetett

¹ DEZSÉNYI Béla—FALVY Zoltán—FEJÉR Judit: *A magyar sajtó bibliográfiája 1945—1954*. Bp. 1956. 141.; KOROMPAINÉ SZALACSI RÁCZ Mária: *Hajdú-Bihar megye sajtó-bibliográfiája 1843—1970*. Debrecen, 1973. 203.

Menekültek Értesítője

Szerkesztők:
Antal Gábor, Gara László

TUDAKOZÓ HETILAP

Felelős kiadó: Lukács Pál

AKIK HIÁBA KERESNEK...

Mert olyanok is vannak. Sajnos, sokan vannak. Akik nem fogják soha megtalálni, akik nem fogják többé viszonzótlanul akiket keresnek, akik nélkül nem találják értelmét további életüknek. Sajnos, sokan vagynak, akik már mindent tudnak. Akiknek legkevesebbet szótlan-csögtetőkkel fekszenek gránátölésérek mélyén, beomlott házak alatt, lövészárkok fenekén, távoli országok hőmezőin, kiknek ajkán nem hangzik többé a szivdobogtató, mindennél édesebb, mindennél drágább szó: „Édesanyám, fiam, testvérem.” Egy gyűszűnyi szeretet, valódi, igaz lélekbeli ázármozó, természetes ösztönből fakadó, az anyának, az apának, a férjnek, a feleségnek meglepő szeretete többit ér az élet minden javánál. Mit tegyenek azok, akik árván maradtak, egyedül, pusztán, mint a lombjától megfosztott fá, törött derékka a dermesztő télen? Hogyan éljenek tovább, miért éljenek még azok, akiknek nincs kiért élni? Csak vonszolni az élet terhét, leihatalan fájdalomakat elviselni, álmatlan éjszakák sorozatát végig kinődni, egy hajfűrt, egy fényképet, egy irkalap láttára, egy hang, egy szó, egy dal, egy kacaj hallatára feltámadó emlékektől a kínok kínját elszenvadni?

És mégis élnünk kell tovább. Nem magunk miatt, a jövő miatt. Dolgoznunk kell azon, hogy soha többé ne szabadulhasson a világra a szörnyű háború romboló, vérvívó démona. Dolgozni kell az új világról, fel kell építeni egy szociális, igazságos társadalmat egyforma emberi jogokkal és egyenlő kötelezettségekkel. Az én gyermekem helyett ezer meg ezer apa nélkül maradt árváért, az én feleségem helyett ezer meg ezer özvegyen maradt asszonyért, az én anyám, apám helyett ezer meg ezer támasz nélkül maradt anyáért és apáért.

Ti, akik még reménykedtet, akik még megtalálhatjátok elszakadt szeretteiteket, ne türelmetlenkedjétek, ha üzeneteket még nem jött válasz. A háború még tart, anyaghiány van, a közlekedés még nincs megszervezve, a posta, telefon, táviró működése még nincs eléggé kiépítve lapunk sem érkezik elég gyorsan a címzetekhez. Most is késett villany és gáz miatt. Azonban ami késik, nem mulik. Csak türelm és megint türelm. Gondoljátok azokra, akik már nem keresnek, csak szenvednek és mégis élnék és dolgoznak. Ti, akik lapunk hasábjain hirdettek, jobb helyzetben vagytok azoknál. Ti még reménykedhettek. Adjátok, hogy ne hiába.

ISBÉTHI.

Üzenetek hozzátartozóinknak:

Andreánszky István (III. Szemlőhegyi út 33-a) keresi feleségét. Cím: Debrece, Belügyminisztérium. A napokban Pestre érkeztem és a VIII. kerületi cimtudakozóban érdeklődöm. Anyám, apám, hugaim élnek. (G.)

Billitzer Sári és Wassermann Béla: adjatok életjelt lapunk kiadói hivatalába. Jertek Debrecebe hozzám-Itzbéti (Mannheim) Mór. Arany Mihályné, Debrece, Ra-

reit: Kertész Imrét (Budapest, Hungária-körút 52.) Kertész Jánosné (Szonydu. u. 84.) Jól vagyunk ha lehet, gyertek haza. 392

Alexa Mihályné, Budapest, Örömvölgy-u. 22. VIII. ker. Mátészalkán a gyerekek és mindeki jól vannak. Ilona. 424

André Lajosné, Budapest, VI. Aradi-u. 52-b. Édes Jucikám értesítetek, ha megvagytok. Szatmári Imréné, Kisfaludi u. 1. Debrece.

Beck József Bp., Bajsa-u. 64. Debrece van. Amint lehet, meg-

Beauty, drága szívem, megmenekültem, de ez Nélküld mitsem ér. Adj magadrol életjelt. Pestre indulásig debreceni cím: Batthyányi-u. 12. 300

Budapestre, dr. Guttman Simonné, Rosenfeld Géza kispesti, dr. Rosenfeld Mátyás egri, Rác Jenő pápai Balogh Ferencről tudók értesítetek. Rosenfeld tanár Debrece, Arany János-u. 46. 312

Budapestre: Veres Zsigmond-nak: Gyere haza Jolánka, Ernő itthon volt. Debreceből a Makai

Bucsek István, Kispes, Vekerletelep 32. Rác Gyula Debrece-ből érdeklődik Nagy Elemérről.

Baranyai Sándor és családja: Anyuka, Ella, Cica, Zoltán gyerekek Rapaszkékhöz Debreceben. Jól vagyunk, értesítetek. 34

Benkovits Lacinak, Ujpest. Arpad-u. 167. Üzenik Hupperték Debreceből: Gyula itthon van, adjanak életjelt. 362

Deli József családjáról Buda-Gráról, értesítetek testvérét. Sanyika ott van-e nálatok? Kálmán.

kutatni.² Vagyis az értesítő egy keresőszolgálat funkcióját látta el, csaknem kizárólag neveket és címeket, valamint üzeneteket közölt, elsősorban zsidó személyektől — díjazás ellenében.

A lapot hárman jegyezték. Az első számon szerkesztőként Gara László újságíró és író, kiadóként Antal Gábor (aki a *Néplap* munkatársa volt) és kiadóhivatali vezetőként Lukács Pál zenetanár, a későbbi jeles brácsaművész neve szerepelt.³ A vezércikk Mannheim M. aláírással látott napvilágot.⁴ A példányoknak csak egy részét adták el Debreceben, a többit Budapesten, Szegeden és Miskolcon terjesztették.⁵ A *Néplap* útján is kérték a menekülteket, hogy adataikat közöljék az *Értesítő* kiadóhivatalával, amelyet az Arany Bika szálloda félelemétén rendeztek be.⁶ A lap a Szabadság nyomdában készült. Az első számot sötét narancssárga papírra nyomták, 4 oldalon. Az ára 80 fillér volt, ami feltűnően magas, hiszen a naponta megjelenő, hasonló formátumú *Néplapot* 30 fillérért árusították.⁷

A vállalkozás keretében hamarosan létrejött a Menekültek Tudakozó Irodája is. A szervezők országos hálózatot akartak kiépíteni, Budapesten és Miskolcon meg is nyílt a fiókiroda. A testületeket, hatóságokat, egyházakat, zsidó szövetségeket arra kérték,

² „Menekültek Értesítője”. = *Néplap*, 1945. jan. 19. 3.

³ Ők maguk is üzentek a lapban, adataik innen ismertek: Menekültek Értesítője, 1945. jan. 24. 2.

⁴ Keresünk! = Menekültek Értesítője, 1945. jan. 24. 1.

⁵ Menekültek Értesítője, 1945. jan. 24. 3. és 2.

⁶ *Néplap*, 1945. jan. 19. 3.

⁷ Megjelent a „Menekültek Értesítője.” = *Néplap*, 1945. jan. 25. 2.

hogy a területükön tartózkodó menekültekről tájékoztassák az irodát.⁸ Az egyik hirdetésben a Nemzetközi Vöröskeresztrel való együttműködés szándékára is utaltak, de hogy ez létrejött-e vagy sem, nem tudjuk.⁹

Az *Értesítő* második számát — a gáz- és villanyhiány miatt némi késéssel — tulajdonképpen már a tudakozó iroda adta ki, „Isbéthy” Lap- és Könyvkiadó Vállalat néven (megegyezett a címük is: Simonffy u. 51.). A kiadóhivatal a régi helyen maradt, s nem változott a nyomda sem. A lap ezúttal fehér papíron, 8 haránt oldalon jelent meg, változatlan tartalommal. A kolofonban kiadóhivatali vezetőként most is Lukács Pál szerepelt, a fejlécen ugyancsak ő felelős kiadóként. Ekkor két szerkesztőt neveztek meg: Antal Gábor és Gara László. Tehát ugyanaz a három név, mint az első számon. Alighanem ők hárman szervezték a tudakozó irodát is, az Isbéthy pedig álnév volt (elképzelhető, hogy Lukács Pált takarta); így írták alá a vezércikket is.¹⁰

A második számban a kiadók azt ígérték, hogy pár nap múlva megjelenik a harmadik is¹¹, ez azonban nem ismeretes, a korabeli újságok sem írtak róla. A *Néplap* 1945. febr. 9-én még közölte a Tudakozó Iroda egyik felhívását,¹² ám valószínű, hogy Budapest teljes felszabadulásának hírére beszüntette működését és az *Értesítő* szerkesztését. Természetesen az is lehetséges, hogy további számok is megjelentek, de nem maradtak meg.

Hogy mennyire szükség volt ekkoriban ilyen sajátos funkciójú, tudakozó lapra, az bizonyítja, hogy a Magyar Vöröskereszt is kiadott egyet, szintén Debrecenben. Ebből egyetlen példány sincs a közkönyvtárakban, a bibliográfiák sem említik. Csak az egykorú újsághírek tudósítanak a minden bizonnyal 1945. febr. 22-én megjelent számáról. Ezek szerint az ekkor Debrecenben működő Magyar Vöröskereszt hivatalos hetilapjaként, *Hol vagy?* címmel látott napvilágot, Gábor Áron szerkesztésében. Ennek is az volt a célja, „hogy összeköttetést teremtsen a háború vihara által egymástól elválasztott családok és ismerősök között”. Az eltűntek hozzátartozóinak megkeresését és a menekültek közleményeit két sorig ingyen adta közre.¹³ Ez igen kedvező ajánlat volt, mert a *Menekültek Értesítője* februárban már 50 fillér üzenetközvetítési díjat kért szavanként, a kezdő szóért pedig 60 fillért.¹⁴ A *Hol vagy?* c. hetilap kiadása ezután feltehetően megszakadt. A hozzátartozóikat keresők hirdeteményeinek a helyi napilapok adtak teret — az apróhirdetés-rovatokban.

BÉNYEI MIKLÓS

⁸ *Menekültek értesítője*, 1945. február 8. — A Tiszántúli Református Egyházkerületi hivatalos közlönyében meg is jelent egy felhívás a lelkipásztorokhoz, egyházközség vezetőkhöz, hogy a helységükben levő református egyének, családok összeírását végezzék el és küldjék be a *Menekültek Értesítője* c. lap tudakozó irodájának; ld. *Menekültek* ügyében. = Debreczeni Protestáns Lap, 1945. febr. 1. 2.

⁹ *Menekültek Tudakozó Irodája*. = *Menekültek Értesítője*, 1945. február. 8.

¹⁰ ISBÉTHY: *Akik hiába keresnek* ... = *Menekültek Értesítője*, 1945. február. 1. — Itt szóltak a gáz- és villanyhiányról.

¹¹ *Menekültek Értesítője*, 1945. február. 3. és 5.

¹² *Néplap*, 1945. febr. 9. 4.

¹³ Előzetes hirdetések: *Néplap*, 1945. febr. 9. 4.; *Népszava*, 1945. febr. 9. 3. — Híradás a megjelent lapról: *Debreczen*, 1945. febr. 23. 4. (innen az idézet); *Hol vagy?* = *Néplap*, 1945. febr. 24. 3.

¹⁴ *Menekültek Értesítője*, 1945. február 1.